

COVID-19 EN INSTITUTIONNEEL VERTROUWEN

André Krouwel (Vrije Universiteit)
Okke de Vries (Vrije Universiteit)
Laura Van Heck (Kieskompas)
Yordan Kutiyski (Kieskompas)
Tom Etienne (Kieskompas, Pennsylvania State University)

2 COVID-19 en institutioneel vertrouwen

In 2020 werd Nederland getroffen door de wereldwijde COVID-19-pandemie, met veel besmettingen, ziekenhuisopnames en sterfgevallen als gevolg. Een dergelijke epidemie, die eveneens enorme gevolgen heeft voor het dagelijkse leven, de economie, de baan- en inkomenszekerheid van mensen, en het verlies aan sociale contacten vanwege de sociale-afstand maatregelen kan leiden tot een omslag in de manier waarop Nederlanders over maatschappelijke en politieke instituties denken (SCP juni 2020).

In de eerste golf van besmettingen bleek de doorgaans goed-functionerende gezondheidszorg in Nederland ook een schaduwkant te hebben. Bejaardentehuizen werden door hun relatief grote omvang en gebrek aan aandacht en prioriteit bij de eerste aanpak van gezondheids crises een 'snelweg' voor het virus; met een hoog sterftecijfer onder 75-plussers, ondanks het totale verbod voor mensen om hun ouder wordende, soms stervende ouders te bezoeken. Bestaande ongelijkheids-kloven tussen mensen met een vaste baan die eenvoudig thuis kunnen werken en een grote groep economisch kwetsbare flexwerkers, arbeidsmigranten, gezinnen in kleine woningen en eenoudergezinnen verdiepten zich (Engbersen et al, 2020a).

De veerkracht van de Nederlandse consensusdemocratie kwam duidelijk tot uiting in de pragmatische aanpak van een 'intelligente' lockdown, waarbij de autoriteiten sterk vertrouwden op aanbevolen, maar niet verplichte naleving van sociale afstand maatregelen ter vermindering van besmettingen. Het uitgangspunt was dat goed geïnformeerde en verantwoordelijke burgers die voorschriften zouden naleven. De 'intelligente lockdown' moest het besmettingsrisico sterk terugdringen, zodat de ziekenhuizen, en vooral de IC's, niet zouden worden overbelast. Dit ging evenwel gepaard met strenge vrijheidsbeperkende maatregelen en tijdelijke sluiting van bijvoorbeeld scholen, universiteiten, horeca, winkels, sportscholen en kappers.

Tijdens de eerste golf bleef de politieke en maatschappelijke polarisatie beperkt tot een stevig debat tussen regering en oppositie. Echter, in toenemende mate werd de bereidwilligheid tot het naleven van de maatregelen een splijtzwam tussen verschillende maatschappelijke groepen. Dit werd onder andere versterkt door het aanzetten van een tweede golf van besmettingen, waarna de Nederlandse regering zich genoodzaakt zag wederom verre gaande maatregelen te implementeren. Ondanks dat deze maatregelen zeer ingrijpend waren was er een groot gebrek aan democratische verantwoording. Weliswaar bleef de Nederlandse regering ver weg van een 'staat van beleg', maar zij regeerde met een

waaijer aan noodverordeningen die allerlei beperkingen van democratische grondrechten inhielden en die moeizaam konden worden gehandhaafd bij gebrek aan geloofwaardige uitvoeringscapaciteit. Pas in de herfst van 2020, maanden na de eerste preventieve maatregelen, werd de democratische verantwoordingsplicht hersteld door een speciale wet. Deze zogenaamde 'coronawet' diende om de drie maanden door het parlement te worden verlengd.

In januari 2021 werd na de aanhoudende besmettingen een avondklok ingevoerd. Tegelijkertijd kregen wilde complottheorieën, vooral gepredikt door rechts-populistische partijen en commentatoren, steeds meer aandacht op sociale media waardoor een kleine subgroep van de bevolking steeds minder vertrouwen kreeg in de aanpak van de regering. De avondklok was voor enkelen een stap te ver en in januari 2021 culmineerde de onvrede over het regeringsbeleid in geweld in 11 steden.

In lijn met onze consensusdemocratie en een redelijk zakelijke benadering van regeren werd een crisis-bestuur opgetuigd dat pragmatisch te werk ging, zwaar leunend op wetenschappelijke expertise. Het ministerie van Volksgezondheid poogde in ruggenspraak met het zogenaamde 'Outbreak Management Team', bestaande uit virologen en andere medische specialisten, de adviezen uit de gezondheidssector te koppelen aan kennis uit de gebruikelijke instituten voor economische, sociale en culturele vraagstukken. Naast deze adviezen van deskundigen en traditionele adviesorganen werd het maatschappelijk overleg met vakbonden en ondernemersverenigingen en een lijst aan andere vertegenwoordigende organen (uit het onderwijs, kerken, sportbestuurders, enzovoort) geïntensiveerd. Een onontkoombare voorlichtingscampagne met regelmatige persconferenties van premier Rutte en andere betrokken ministers werd opgetuigd om burgers te informeren over de maatregelen om besmettingen in te perken. Aanhoudende wetenschappelijke onzekerheden - in een dergelijk unieke situatie - en frequente beleidsaanpassingen zorgden voor verwarring en irritatie bij delen van het publiek. De invoer van een 'strenge lockdown' als gevolg van de tweede golf resulteerde in grote beperkingen van het sociale- en economische verkeer. Desondanks bleef er een brede acceptatie van het corona-beleid bij een ruime meerderheid van Nederlanders. Tussen de 55%-75% van de Nederlanders gaf steun aan de maatregelen, afhankelijk van de specifieke maatregel (Kieskompas, 2020; 2021; Kanne & Driesen, 2021).

Deze relatief hoge steun is opmerkelijk omdat Minister van Volksgezondheid De Jonge (CDA) bleef worstelen met hardnekkige implementatieproblemen en tekorten

3 COVID-19 en institutioneel vertrouwen

aan IC-bedden, de hoeveelheid opgeleide verpleegkundigen, beschermende uitrusting in ziekenhuizen en bejaardentehuizen en hoeveelheden mondkapjes. Ook ontstond een voortdurend debat over de aanbesteding en effectiviteit van mondkapjes en de maatregel om deze verplicht te maken in alle openbare ruimten.

Daarnaast waren er aanzienlijke problemen met het opschalen van de test- en opsporingscapaciteit van de GGD's en het op gang brengen van de vaccinatiecampagne. Vanaf januari 2021 werd het Nederlandse vaccinatieprogramma in eerste instantie stroef ingezet, maar naarmate de maanden vorderden werden door de hoge landelijke vaccinatiebereidheid steeds meer prikken gezet. De Nederlandse bevolking werd naar leeftijd en urgentie uitgenodigd voor een vrijwillige vaccinatie tegen het coronavirus (RIVM, 2021).

Met de inzet van het vaccinatieprogramma werden wederom diepe scheidslijnen binnen de Nederlandse bevolking duidelijk, aangezien bepaalde groepen structureel weigerden of minder geneigd waren om zich te laten inenten. Ongeveer 15 procent van de bevolking lijkt terughoudend of zelfs ronduit vijandig tegenover vaccinatie. Zo zijn jongeren minder geneigd zich te laten vaccineren dan ouderen, praktisch opgeleiden minder dan hoogopgeleiden en ook mensen met een betere gezondheid bleken minder bereid zich te laten inenten tegen het coronavirus, evenals mensen met een migratieachtergrond minder dan mensen zonder migratieachtergrond. Sommige orthodoxe religieuze groepen staan ronduit afwijzend tegenover vaccinatie. Hierbij komt dat vaccinatiebereidheid in veel gevallen sterk samenhangt met het vertrouwen dat men heeft in de maatschappij en hun eigen maatschappelijke positie (Snel et al., 2021; Van Bochove et al., 2021). Het vaccinatiebeleid leidde ook tot nieuwe discussiepunten, aangezien de cultuur- en evenementensector met hevige beperkingen bleef kampen ondanks de steeds hoger wordende vaccinatiegraad.

Ten tijde van de pandemie speelden naast de beleidsvorming omtrent COVID-19 nog enkele spraakmakende zaken die de Nederlandse democratie tot op zekere hoogte ontwricht hebben. Allereerst besloot kabinet Rutte III in januari 2021 collectief af te treden als gevolg van een rapport over de zogenaamde Toeslagenaffaire. Uit dit rapport werd duidelijk dat de Belastingdienst structureel gezinnen onterecht als fraudeur had aangeduid en deze gezinnen daardoor in diepe schulden en persoonlijke problemen waren geraakt. Hiernaast verzaakten ministers en ambtenaren binnen verscheidene ministeries elkaar en de Tweede Kamer op adequate wijze te informeren over de ernst van deze situatie. Een demissionair kabinet onder leiding van Mark Rutte (VVD)

bleef ingrijpende maatregelen nemen op basis van het bestuurlijk mandaat verkregen door de 'coronawet'. De moeizame en chaotische kabinetsformatie na de Tweede Kamerverkiezingen dragen eveneens bij aan een daling van vertrouwen zoals we in dit rapport zullen zien (Trouw, 2021a; Volkskrant, 2020).

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 werd duidelijk dat de VVD, ondanks de betrokkenheid in de Toeslagenaffaire, opnieuw als grootste partij werd gekozen met 34 van de 150 zetels. Verder was er een flinke winst van 5 zetels voor D66 onder leiding van Sigrid Kaag, die campagne voerde met de leus 'het is tijd voor nieuw leiderschap' (D66, 2021); een indirecte verwijzing naar het bestuurlijke falen tijdens het kabinet waar ze zelf deel van uitmaakten. Verder waren er verliezen voor de traditionele linkse partijen en werd het rechts-populistische blok groter door winst van JA21 en FvD. Er waren ook een flink aantal nieuwkomers - BIJ1, BBB, JA21, en Volt - in de Tweede Kamer, waardoor het politieke landschap verder versplinterde (Kiesraad, 2021).

Uit dit versplinterde politieke landschap moest ten tijde van de coronacrisis een nieuw kabinet gevormd worden. Deze kabinetsformatie verliep vanaf het begin allerm minst soepel vanwege enkele conflicten en blunders van betrokken politici. Allereerst werden in de verkenningsfase van de formatie de notulen van een van de verkenneren gelekt. Hieruit werd duidelijk dat Pieter Omtzigt, een kritische CDA-politicus met een van de grootste hoeveelheden voorkeurstemmen van alle kamerleden, 'een functie elders' diende te krijgen. Onder grote druk van de media en Kamerleden werd duidelijk dat demissionair-premier Rutte deze notitie had laten optekenen als voorwaarde voor een kabinetsdeelname van het CDA. Rutte gaf in de Tweede Kamer aan hier 'geen actieve herinnering' aan te hebben en hierdoor zegden meerdere fracties van politieke partijen in de Tweede Kamer hun vertrouwen op in de demissionair-premier (Trouw, 2021b). Op het moment van schrijven is nog steeds geen nieuw kabinet gevormd.

Door het vaccinatieprogramma lijkt de verspreiding van het coronavirus langzaam te worden teruggedrongen en worden de ingrijpende maatregelen geleidelijk versoepeld of zelfs afgeschaft. Wel blijft de dreiging bestaan van nieuwe varianten van het virus. De aandacht verschuift nu steeds meer naar de economische- en maatschappelijke gevolgen van de coronacrisis. Uit eerdere crises weten we dat zodra de angst en bedreiging van ramspoed afnemen, de aandacht verschuift naar de manier waarop de overheid op de crisis reageert (SCP, 2020). Zowel de aanpak van de coronacrisis als ook de Toeslagenaffaire en de problematische kabinetsformatie

hebben mogelijk impact op het vertrouwen van Nederlandse burgers in de cruciale democratische en maatschappelijke instituties. Deze ontwikkeling laten we hieronder zien op basis van negen metingen, waarvan een voorafgaand aan de pandemie en acht metingen tijdens de pandemie (voor meer informatie over de meetmomenten en steekproeven, zie bijlage en online methodologisch supplement).

DE IMPACT VAN DE PANDEMIE OP INSTITUTIONEEL VERTROUWEN

De vraag naar de mate van institutioneel vertrouwen – de beoordeling door burgers van de kern- instanties van het politieke systeem – is relevant, zeker tijdens een pandemie wanneer vele zekerheden onder druk komen te staan. Om de pandemie te bestrijden, vragen autoriteiten burgers om grote aanpassingen te maken in hun leefstijl en dagelijkse routine. De COVID-19 pandemie en de gezondheidsvoorschriften van de overheid hebben een enorme impact op de samenleving en dit betekent ook dat democratische vrijheden onder druk komen te staan (Schraff, 2020). Om de besmettingen te verminderen heeft de overheid een aantal vrijheden ingeperkt en veel bedrijven, organisaties en de horeca gevraagd tijdelijk hun deuren te sluiten. Dit heeft tot gevolg dat een fundamenteel maatschappelijk debat is ontstaan over de legitimiteit en de neveneffecten van de gekozen maatregelen op de samenleving; zowel op sociaal, economisch, gezondheids- als psychisch vlak.

Vanwege hoe ingrijpend het beleid omtrent COVID-19 is, is het belangrijk te onderzoeken in welke mate burgers de politieke- en gezondheidsautoriteiten vertrouwen, de informatie van de instituties geloofwaardig vinden en ook of de prestaties van deze instituties positief of negatief worden beoordeeld. De mate van institutioneel vertrouwen van de samenleving heeft een zekere invloed op de mate waarin een overheid en samenleving de pandemie kan bestrijden en de gevolgen hiervan kan absorberen. Eerder onderzoek vindt een verband tussen het vertrouwen in de overheid en het opvolgen van de richtlijnen om verspreiding van het virus te voorkomen en de bereidheid tot vaccinatie van burgers (SCP, 2020). Tegelijkertijd is een blind vertrouwen in de overheid en haar instituties ook niet wenselijk; een democratie is gebaat bij kritische burgers.

Vertrouwen in overheden is gerelateerd aan de mate waarin deze betrouwbaar zijn en transparant in hun politieke beslissingen, maar ook aan tot in hoeverre machthebbers kritiek accepteren en adequaat reageren als er fouten worden gemaakt. Deze responsiviteit draagt andermaal ook bij aan de legitimiteit, dat wil zeggen:

de acceptatie van burgers dat overheden zeggenschap over hen hebben en dat de wetten en richtlijnen die zij uitvoeren juist en rechtvaardig zijn en opgevolgd dienen te worden. Voor die legitimiteit is het dus belangrijk dat vertrouwen in instellingen en in politici zich vertaalt in de overtuiging dat zij een positieve invloed hebben op het leven van burgers, dat iedereen gelijk en eerlijk wordt behandeld, en bepaalde maatschappelijke groepen niet worden benadeeld. Als dat vertrouwen verdwijnt bij grote groepen burgers, dan wordt afdwingen van wetten zeer kostelijk of onmogelijk.

Naast de vraag over de mogelijke invloed die de COVID-19 pandemie heeft gehad op het institutioneel vertrouwen in Nederland, wordt er in dit onderzoek ook gekeken naar het verband tussen institutioneel vertrouwen en de naleving van de corona-maatregelen. Aangezien naleving van deze maatregelen belangrijk is voor de volksgezondheid, is het van groot belang te onderzoeken welke impact de COVID-19 pandemie heeft op het institutionele vertrouwen van burgers en in welke mate dat vertrouwen veranderd tijdens de verschillende fases van de pandemie.

In dit onderzoek bekijken we de ontwikkelingen van het institutioneel vertrouwen voor en tijdens de pandemie. Hiervoor zijn twee longitudinale data-verzamelingen gebruikt. De eerste set metingen betreft een nulmeting voor de pandemie, afkomstig uit het EVES-onderzoek dat werd uitgevoerd in 2018 in de aanloop naar de Europese verkiezingen in 2019. Daarnaast bevroegen we, in de 'psychologie-meting', Nederlanders over hun vertrouwen in dezelfde instituties in april 2020, juni 2020 en december 2020. Met deze data kunnen we zien hoe het vertrouwen zich ontwikkelt tijdens de pandemie ten opzichte van de 'benchmark' van de EVES-meting in 2018. Om meer inzicht te krijgen in het verloop van het vertrouwen vanaf het begin van de pandemie tot nu zijn bovendien nog vijf bijkomende metingen uitgevoerd, die respondenten steeds naar hun vertrouwen in een set politieke instituties bevroegen. Deze 'G3 metingen' vonden plaats in april 2020, juni/juli 2020, november 2020, maart 2021 en september 2021. In de G3 meting en psychologie-meting is voor een deel van de metingen sprake van overlap in de tijdsperiode. Echter wordt er gebruik gemaakt van twee verschillende vragenlijsten, waarbij verschillende instituties zijn bevroegd (zie figuur 1 en 2).

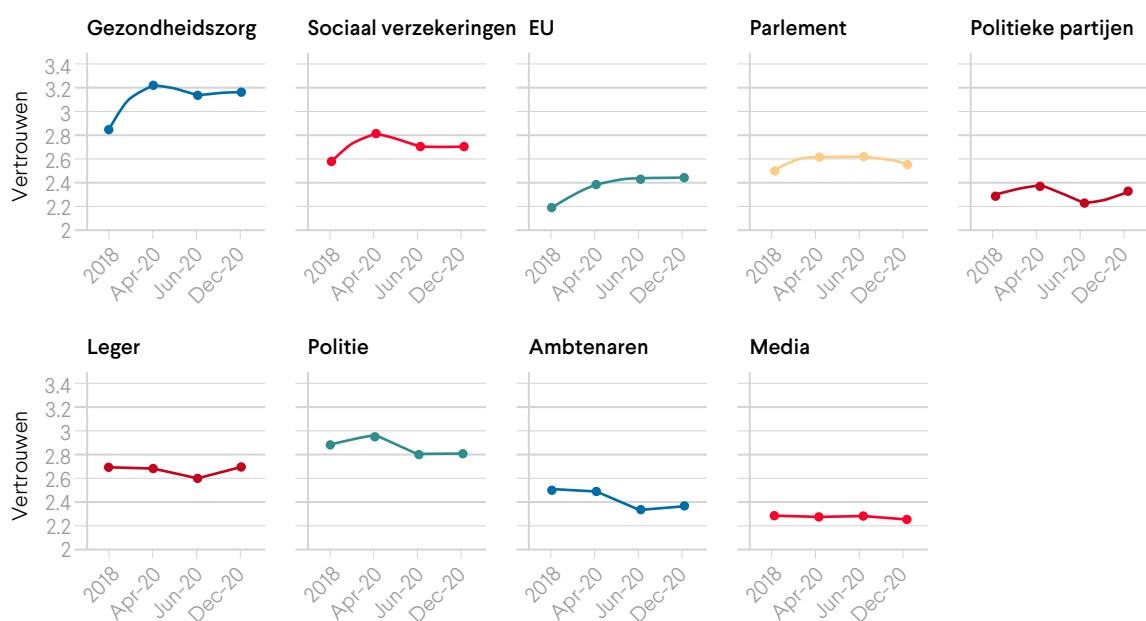
Alle dataverzameling is uitgevoerd door het Amsterdamse onderzoeksinstituut Kieskompas, en de data zijn representatief gemaakt voor de Nederlandse bevolking (op basis van opleiding, leeftijd, geslacht, regio, etniciteit en partijvoorkeur). Deze longitudinale data maken het mogelijk om verschillen over tijd op het niveau van de

hele bevolking en verschillende bevolkingsgroepen te analyseren. Allereerst kijken we naar het verband tussen achtergrondkenmerken en institutioneel vertrouwen (leeftijd, geslacht en opleiding), omdat verschillen in inkomen, arbeidsmarktparticipatie en verdeling van huishoudelijke- en zorgtaken tussen mannen en vrouwen en leeftijdsgroepen een effect kunnen hebben op institutioneel vertrouwen. Uit eerder onderzoek blijkt een sterk verband tussen opleidingsniveau en institutioneel vertrouwen, waarbij hoger opgeleiden doorgaans meer vertrouwen hebben in de democratische instituties dan lager opgeleiden. We verwachten ook een sterk effect van leeftijd en verschillen tussen generaties, omdat ouderen en jongeren de pandemie op een heel andere manier ervaren en een zeer uiteenlopende risicoperceptie hebben van het virus. Vooral het (initieel) veel grotere risico voor oudere generaties kan zich logischerwijze vertalen in verhoogd vertrouwen in machthebbers. Na deze structurele kenmerken zoomen we in op het verband tussen politieke voorkeur en institutioneel vertrouwen, waarin we kijken naar de verschillen tussen linkse en rechtse politieke oriëntaties, het verschil tussen politiek gematigden en mensen een meer politiek-extremistische mindset en als laatste partijvoorkeur. Tenslotte willen we weten of er een verband bestaat tussen institutioneel vertrouwen en de bereidwilligheid tot het naleven van de maatregelen tegen COVID-19.

INSTITUTIONEEL VERTROUWEN TIJDENS COVID-19: RALLY-AROUND-THE-FLAG-EFFECT?

Allereerst focussen we op het verschil tussen vertrouwen in belangrijke politieke en maatschappelijke instituties voor de pandemie en wat er met dat vertrouwen gebeurt van april tot december 2020. Hiervoor wordt gebruikt gemaakt van de EVES-data en de psychologie-meting (zie bijlage). Zoals te zien is in figuur 1 neemt aanvankelijk (in april 2020) het vertrouwen in bijna alle instituties toe. Echter, na deze initiële stijging van institutioneel vertrouwen in april zien we het vertrouwen in juni al weer licht dalen (met gemiddeld 5 procentpunten) voor de meeste, maar niet voor alle instituties. Het vertrouwen in de Europese Unie steeg bijvoorbeeld licht, terwijl het vertrouwen in de media en het parlement gelijk bleef. Met name de gezondheidszorg scoort uitzonderlijk veel hoger in vertrouwen dan andere instanties tijdens pandemie.

Het vertrouwen in de politie, het parlement, het sociaal verzekeringsstelsel, politieke partijen, en de gezondheidszorg vertonen hetzelfde patroon: ten opzichte van voor de pandemie in 2018 neemt het vertrouwen in de Nederlandse instituties waarneembaar toe in het begin van de pandemie, maar over de zomer en najaar van 2020 daalt het vertrouwen weer voor enkele maar niet voor alle instituties. Zo neemt het vertrouwen in het

Figuur 1 Gemiddelde vertrouwen in de verschillende instituties in Nederland (2018 en tijdens COVID-19)

leger, de sociale verzekeringen, de Europese Unie, het parlement en vooral de gezondheidszorg toe gedurende de pandemie. Het vertrouwen in traditionele media blijft gelijk, terwijl het vertrouwen in politie en ambtenaren daalt onder het niveau van 2018. Het vertrouwen in politieke partijen fluctueert sterk. Deze sterke differentiatie in vertrouwen tussen de verschillende instituties is opvallend.

Hoewel Nederland vaak wordt gekenmerkt als een land met een relatief hoog vertrouwen in de politieke instituties (Dekker & Den Ridder, 2015; Den Ridder & Dekker, 2020), zijn er opvallende verschillen tussen welke instituties meer vertrouwd en welke meer gewantrouwd worden. Het laagste niveau van vertrouwen zien we bij de kern-instituties van de democratie: in alle metingen scoren politieke partijen en de media het laagst voor het gemiddelde vertrouwen. Opvallend is dat er een flink vertrouwensgat gaapt tussen het parlement en politieke partijen; er is namelijk meer vertrouwen in het parlement dan in politieke partijen. Dit is opmerkelijk aangezien vertegenwoordigers van politieke partijen in het parlement opereren. Dit 'politieke vertrouwensgat' zou kunnen wijzen op verschillen in institutioneel vertrouwen op basis van politieke voorkeur. Waar in juni de daling in vertrouwen vooral te zien was voor politieke partijen, ambtenaren en de politie, nam in december 2020 ook het vertrouwen in het parlement af. Opvallend is dat het vertrouwen in de Europese Unie blijft stijgen gedurende de pandemie. Zo is er in december 2020, de meting met het hoogste gemiddelde vertrouwen in de EU, een toename van 14% ten opzichte van het vertrouwen van voor de pandemie. Eerder onderzoek (Engbersen et al., 2020a; Engbersen et al., 2020b) toonde eveneens dat in het begin van de crisis het institutioneel vertrouwen erg hoog was en eveneens snel gestegen was in vergelijking met pre-pandemie tijden, om daarna opnieuw af te nemen. Dit is in lijn met theorieën over fluctuaties in vertrouwen gedurende crisissituaties.

Die initiële stijging in institutioneel vertrouwen in het begin van de pandemie duidt op een zogenaamd 'rally-around-the-flag' effect: het fenomeen dat burgers zich massaal achter zittende leiders en gevestigde autoriteiten scharen tijdens een crisis. Soms is dit een meer patriotistische reflex als een land of bevolking bedreigd wordt, maar ook tijdens rampen en crisis zien we deze versterkte behoefte aan saamhorigheid. Het niveau van vertrouwen in overheden is het resultaat van een complex proces gedurende de levensloop van mensen, door socialisatie en ervaringen tijdens de vroege levensfasen. Echter, door persoonlijke of maatschappelijke crisissituaties kunnen plotselinge schommelingen in het vertrouwen voorkomen. Snelle toenames van

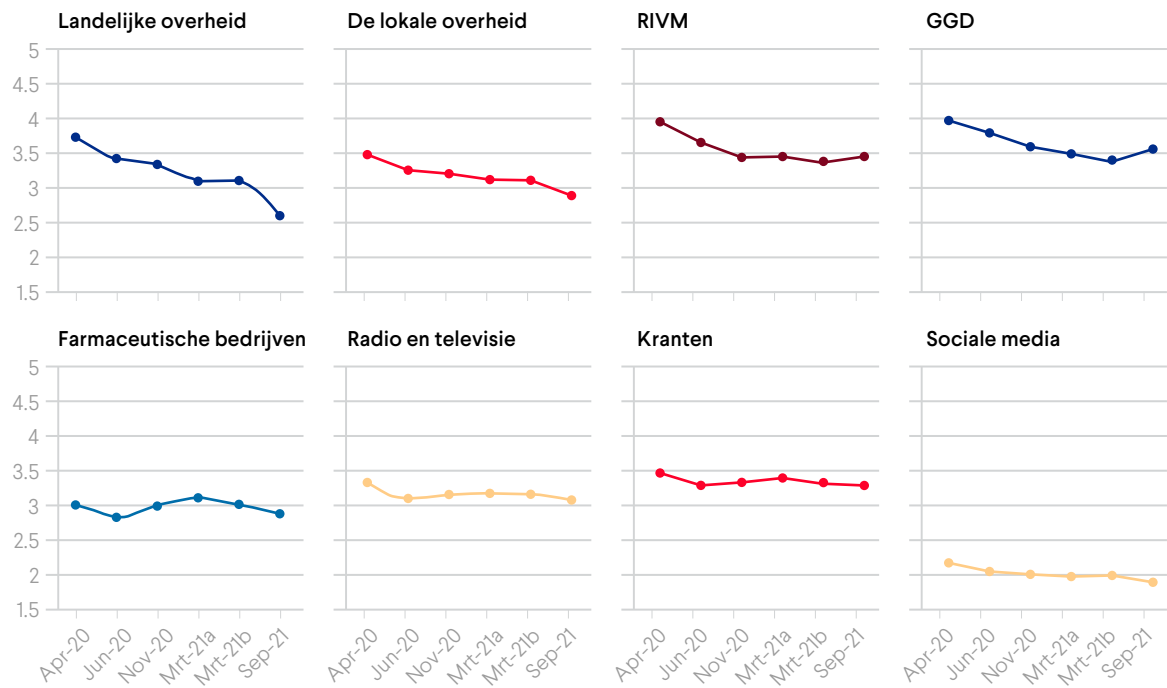
vertrouwen in overheden en deskundigen zien we vaker tijdens crisis en conflicten en worden veroorzaakt door de neiging van mensen om in onzekere crisistijden steun en zekerheid te zoeken en te verlangen naar 'normale' en stabiele omstandigheden, waardoor de evaluatie van politieke instituties meer een emotioneel dan rationeel proces wordt. Vaak stijgt dan het vertrouwen in zittende machthebbers op zulke momenten omdat mensen de behoefte hebben aan iemand die hen door deze crisis loodst (zie ook Engbersen et al., 2020). Naarmate de tijd vordert, worden burgers weer kritischer ten aanzien van de machthebbers en hun beleid, wat zich uit in een daling van het vertrouwen. Onze data lijkt deze theorie te bevestigen. Maar hieronder zullen we zien dat het beeld complexer is en dat gemiddelden over de gehele bevolking belangrijke verschillen op basis van politieke oriëntatie verhullen.

ONTWIKKELINGEN IN INSTITUTIONEEL VERTROUWEN TEN TIJDE VAN DE PANDEMIE

Naast deze vergelijking tussen de mate van vertrouwen voor en tijdens de pandemie, analyseren we de trend van het institutioneel vertrouwen ten tijde van de pandemie hier iets dieper. In deze analyse maken we een ander onderscheid: we bevragen de landelijke en lokale overheid in het algemeen, we maken onderscheid tussen traditionele media (kranten en radio/TV) en sociale media, en we bevragen het vertrouwen voor instituties die nauw betrokken zijn in de beleidsvoering en berichtgeving omtrent COVID-19 (het RIVM, de GGD en farmaceutische bedrijven). De data hiervoor is afkomstig uit de G3 meting, waarin andere instituties werden gevraagd dan in de psychologie-meting.

In figuur 2 is duidelijk te zien dat het wanneer we het vertrouwen meten van de landelijke en lokale overheid dat deze gedurende de pandemie afneemt na het relatief hoge vertrouwen in april 2020. Vooral het vertrouwen in de landelijke overheid is aan flinke erosie onderhevig na de verkiezingen in maart 2021, waardoor weinig lijkt over te blijven van het 'rally-around-the-flag'-effect. Het vertrouwen in traditionele media lijkt redelijk stabiel, terwijl sociale media aanzienlijk lager scoren en meer vertrouwen verliezen. Ook het vertrouwen in het RIVM en de GGD loopt flink terug vanaf een oorspronkelijk relatief hoog niveau, maar deze instituties lijken weer aan vertrouwen te winnen in 2021.

Het vertrouwen in farmaceutische bedrijven neemt toe eind 2020 en begin 2021 tijdens de uitrol van het vaccin, maar daalt daarna weer. Vooral de trend in vertrouwen in de landelijke en lokale overheid is opmerkelijk, een permanente en uiteindelijk scherpe daling

Figuur 2 Gemiddelde vertrouwen in verschillende instituties tijdens COVID-19

na de verkiezingen. Het lijkt erop dat de verkiezingen aanvankelijk het verlies stabiliseren, maar na de verkiezingen zet de neerwaartse trend in vertrouwen in de overheid verscherpt door. Het vertrouwen in de landelijke overheid keldert met bijna 17 procent. De politieke strijd gedurende de kabinetsformatie en conflicten binnen het CDA kunnen hier een rol hebben gespeeld. Het algemene patroon is niet gunstig en lijkt afbreuk te doen aan het beeld dat Nederland een 'hoog vertrouwen'-samenleving is. Cruciale instituties en organisaties hebben een duidelijke knauw in vertrouwen ondergaan gedurende de pandemie.

INSTITUTIONEEL VERTROUWEN NAAR ACHTERGRONDKENMERKEN

Een dergelijk algemeen beeld met gemiddelden verhult echter de belangrijke verschillen in vertrouwen van specifieke groepen. Om inzicht te krijgen in welke groepen in de samenleving een hoog institutioneel vertrouwen hebben en onder welke groepen juist het wantrouwen leeft, is gekeken naar de mate waarin verschillende achtergrondkenmerken verklarend zijn voor het institutionele vertrouwen. Hiervoor is de data van de psychologie-meting gebruikt. De verwachting is dat vooral het opleidingsniveau van burgers een belangrijke bepalende factor is, maar ook leeftijd en geslacht zouden een mogelijke invloed kunnen hebben op institutioneel vertrouwen. Mensen die hoger-opgeleid zijn, hebben naar verwachting meer vertrouwen in politieke instituties en de democratie in het algemeen. Om in kaart te brengen of de bekende achtergrondkenmerken ten tijde van de pandemie ook verklarend zijn voor vertrouwen, hebben we de mate van vertrouwen - in een gestandaardiseerde factorscore van alle politieke instituties - afgezet tegen geslacht, opleidingsniveau en leeftijd (Voor een beschrijving van de constructie van de vertrouwensindex zie het online methodologisch supplement).

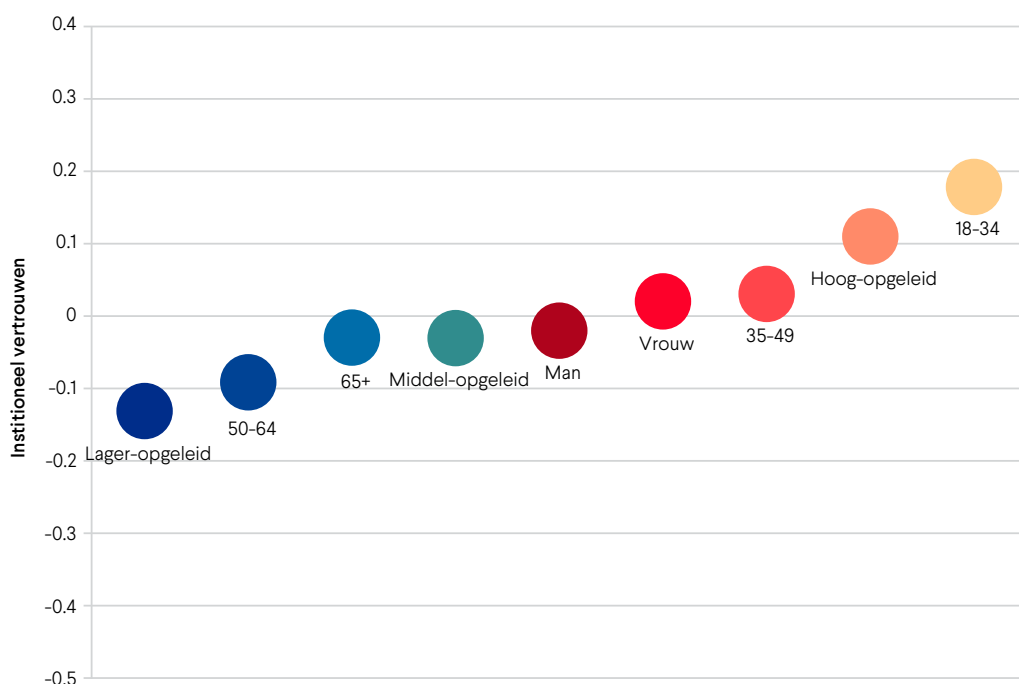
VERSCHILLEN IN VERTROUWEN TUSSEN VROUWEN EN MANNEN EN LEEFTIJDGROEPEN

In alle metingen zien we zeer geringe verschillen tussen mannen en vrouwen in de mate van institutioneel vertrouwen, hoewel vrouwen gemiddeld structureel meer vertrouwen lijken te hebben dan mannen. Dit verschil is echter niet statistisch significant (zie online methodologisch supplement).

De relatie tussen institutioneel vertrouwen en leeftijd bestuderen we op basis van segmentatie in vier leeftijdsgroepen die elk een bepaalde levensfase aanduiden: de opbouwfase (18 tot 34 jaar), de carrière-fase (35 tot 49 jaar), de consolidatiefase (50 tot 64 jaar) en de pensioen-fase (65+). Opvallend is dat de jongste leeftijdsgroep bij elk van de drie metingen het hoogste vertrouwen heeft en dit effect significant is. Hierop volgend heeft de groep van 35 tot 49 jaar in alle metingen minder vertrouwen dan de jongste generatie, maar meer dan de oudere leeftijdsgroepen. Het laagste vertrouwen wordt in april en juni gevonden bij de groep 50- tot 64-jarigen, terwijl het vertrouwen onder 65-plussers iets hoger is. In december is het gemiddelde vertrouwen onder 65-plussers echter het laagste van alle leeftijdsgroepen. Verschillen tussen de twee oudste groepen

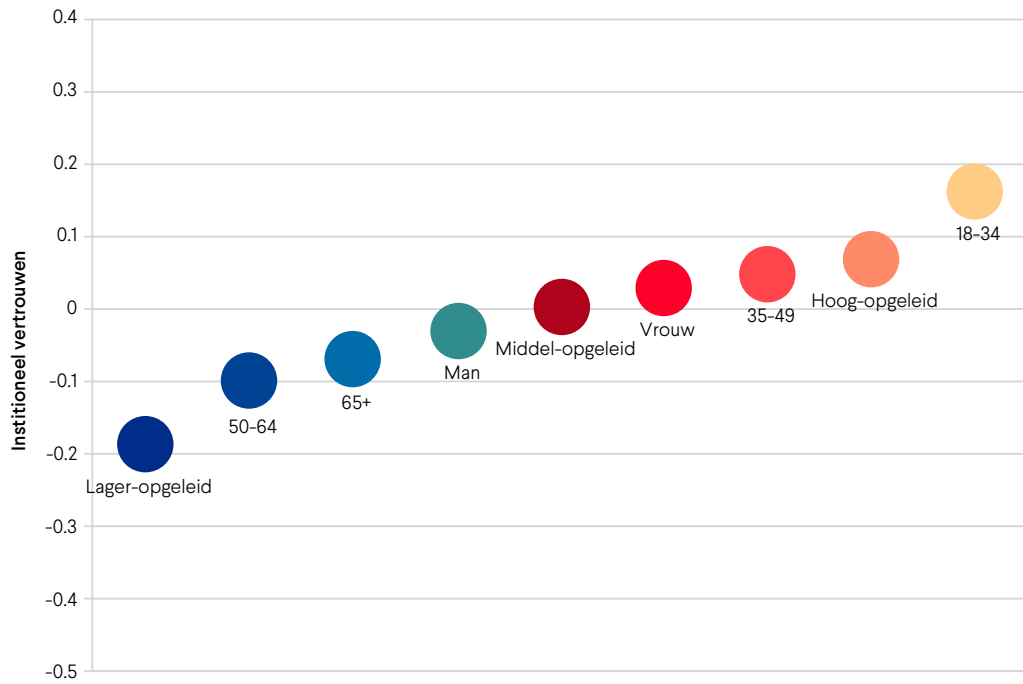
April 2020

-0.13 0.18

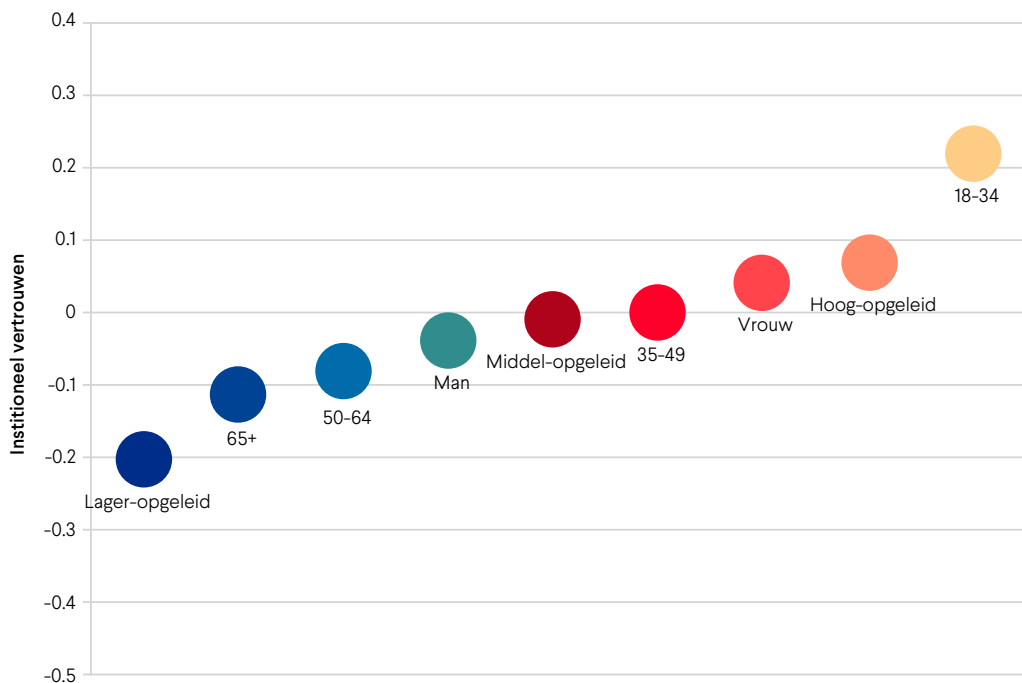
Figuur 3 Institutioneel vertrouwen naar achtergrondkenmerken in april 2020

Juni 2020

Figuur 4 Institutioneel vertrouwen naar achtergrondkenmerken in juni 2020

December 2020

Figuur 5 Institutioneel vertrouwen naar achtergrondkenmerken in december 2020

zijn echter nooit significant. Deze bevindingen laten een opvallend patroon zien: oudere generaties hebben een lager institutioneel vertrouwen dan jongere generaties. De verwachting dat veel ervaring met autoriteiten tot een hoger vertrouwen zullen leiden is dus niet zichtbaar.

VERSCHILLEN IN VERTROUWEN NAAR OPLEIDINGSNIVEAU

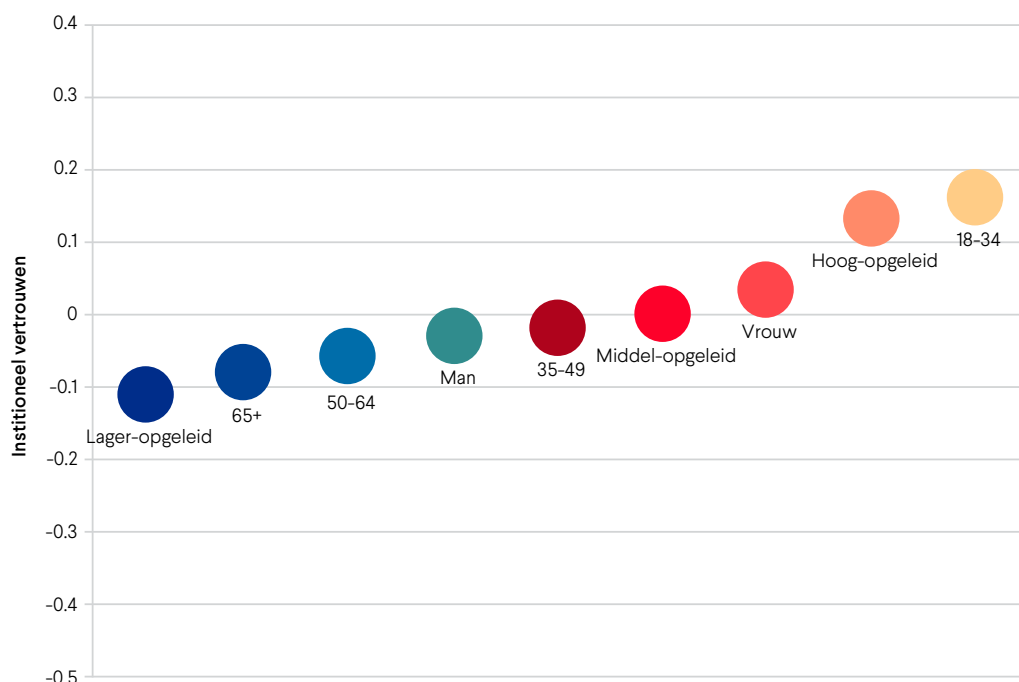
Doorgaans zien we dat mensen met een hoger opleidingsniveau meer vertrouwen rapporteren dan mensen met een praktisch opleidingsniveau. Een veelgebruikte verklaring is dat hoger opgeleiden meer kennis hebben van democratische instituties en hierdoor informatie over politieke besluiten beter begrijpen en beleidsmaatregelen hoger beoordelen (Hakverdian & Mayne, 2012). Uit de drie metingen tijdens de pandemie zien we inderdaad een significante relatie tussen opleidingsniveau en institutioneel vertrouwen: hoger opgeleiden hebben significant meer vertrouwen dan praktisch opgeleiden. In alle figuren is dit structurele verband terug te zien. Uit deze analyse van de drie opleidingsniveaus neemt de middengroep ook structureel een middenpositie in qua niveau van vertrouwen.

VERTROUWEN NAAR ACHTERGRONDKENMERKEN VOOR EN TIJDENS DE COVID-19 PANDEMIE

Uit statistische analyses van de drie metingen tijdens de pandemie moeten we concluderen dat de verschillen tussen mannen en vrouwen geen significant effecten op institutioneel vertrouwen laten zien. Ook blijken de significante effecten van leeftijd, opleiding en geslacht op institutioneel vertrouwen onafhankelijk van elkaar en zijn de interactie-effecten tussen deze variabelen niet significant. Leeftijd en opleidingsniveau hebben een eigenstandig significant effect op institutioneel vertrouwen en zijn waarneembaar in elke meting (zie online methodologisch supplement). Kortom, leeftijd en opleidingsniveau zijn significante voorspellers van de mate van institutioneel vertrouwen.

Dat verband was ook al zichtbaar voor de pandemie, blijkt uit een analyse van de EVES-data uit 2018. Ook hier zien we een hoger institutioneel vertrouwen bij de groep 18- tot 34-jarigen en het laagste vertrouwen bij de twee oudste leeftijdsgroepen. De pandemie heeft ook geen effect gehad op het traditionele patroon dat mensen met een hogere opleiding meer vertrouwen

2018

-0.11 0.16

Figuur 6 Institutioneel vertrouwen naar achtergrondkenmerken in 2018

hebben dan mensen met een meer praktische opleiding. Eveneens vinden we geen bewijs voor een significant gender-effect op institutioneel vertrouwen en zijn de interactie-effecten tussen deze achtergrondkenmerken niet significant. Ook voor de pandemie waren leeftijd en opleiding significante voorspellers van institutioneel vertrouwen en dit verband is zo robuust dat een zeer ingrijpende crisissituatie zoals een pandemie niet veranderd aan dat patroon.

POLITIEKE ORIËNTATIE, PARTIJKEUZE EN INSTITUTIONEEL VERTROUWEN

Institutioneel vertrouwen is sterk en structureel gerelateerd aan politieke oriëntaties en voorkeuren. Immers, politieke oriëntaties zijn in de kern 'met elkaar verband houdende waarheidsclaims' waarmee mensen de wereld ervaren en begrijpen en die in hoge mate hun reacties en gedrag sturen. Ook tijdens ingrijpende gebeurtenissen zoals een pandemie kan politieke oriëntatie een effect hebben op hoe men denkt en zich gedraagt. Recent onderzoek toont bijvoorbeeld aan dat mensen met een conservatieve ideologie een lagere perceptie van kwetsbaarheid voor COVID-19 hebben (Calvillo et al, 2020) en dat maatregelen om besmetting te verminderen in de VS meer werden gerespecteerd in gebieden waar men meer Democratisch- dan Republikeins-gezind is (Allcott et al, 2020; Grossman et al, 2020). Daarnaast is politieke oriëntatie van invloed op de openheid van individuen voor het ontvangen van politiek relevante informatie.

Gering politiek vertrouwen of zelfs wantrouwen is vaak sterk gecorreleerd met ongunstige evaluaties van de zittende machthebbers. Naast verschillen met betrekking tot de inhoud van ideologische overtuigingen over maatschappelijke, economische en culturele kwesties, verschillen mensen ook in hoe extreem hun politieke oriëntaties zijn. Sommige mensen neigen slechts in geringe mate naar links of rechts, of naar een van de progressief-conservatieve uitersten. Zulke politieke gematigden maken vaak een afweging tussen verschillende problemen en een veelheid aan mogelijke uitkomsten. Politiek extremisten wegen minder vaak verschillende uitkomsten af en zijn overmoedig in hun eigen oordeel, zij hebben meer rigide en diepe overtuigingen die vaak ongevoelig zijn voor informatie die tegen de eigen opinies ingaat, wat resulteert in een zwart-wit perceptie van de wereld en intolerantie voor andere meningen (Prooijen & Krouwel, 2019).

Cruciaal is dat de sterkte van politieke oriëntaties sterk samenhangt met politiek vertrouwen, dat verwijst naar een algemene beoordeling van de belangrijkste politieke instituties (Zmerli et al., 2007). Extremisten - zowel ter

linker- als ter rechterzijde - wantrouwen zowel medeburgers als politieke instellingen en actoren meer dan politieke gematigden. Politiek vertrouwensvolle mensen beoordelen politieke instellingen en prestaties van politieke actoren positiever dan wantrouwende burgers, wat sterk samenhangt met het aanvaarden van politieke beslissingen - zoals COVID-maatregelen - als legitiem en gunstig voor de samenleving of de economie. Eveneens hebben mensen aan beide politieke uitersten meer dan politiek gematigden de neiging om gebeurtenissen in de samenleving en crises toe te schrijven aan geheime en kwaadwillige activiteiten van machthebbers (Prooijen et al., 2015; Prooijen & Krouwel, 2019). Of, op zijn minst, zij zijn geneigd te geloven dat machthebbers incompetent, egoïstisch en corrupt zijn.

Onderzoek toont aan dat vooral mensen met een extremistische oriëntatie het meest ontevreden zijn en lagere vertrouwensniveaus hebben (Inglehart, 1987). Dat lage vertrouwen in overheden kan deels worden toegeschreven aan de ideologische rigiditeit van zowel links- als rechts-extremisten, maar ook omdat mensen met een meer extreme oriëntatie vaak angstiger zijn voor sociaaleconomische ontwikkelingen dan politieke gematigden (van Prooijen, Krouwel, Boiten, & Eendebak, 2015). Daarnaast zien we ook meer angst en onzekerheid bij (religieus) conservatieven en deze worden dan nog versterkt door dogmatische politieke opvattingen, autoritaire neigingen en intolerantie tegenover andersdenkenden (Jost et al., 2003). Hoewel mensen aan beide politieke uiteinden diametraal verschillend denken over maatschappelijke en economische vraagstukken, zijn er belangrijke psychologische overeenkomsten (van Prooijen & Krouwel 2019). Extremen aan beide zijden van het politieke spectrum vertonen een aantal belangrijke gelijkenissen die hen onderscheiden van politieke gematigden. Zo zijn politieke extremisten meer overmoedig in hun politieke oordeel, hebben zij vaker ongegronde en ongefundeerde overtuigingen en zijn zij intoleranter ten aanzien van mensen of groepen met andere meningen, levensbeschouwingen of sociaal-culturele achtergronden. Gering institutioneel vertrouwen gaat vaak samen met wantrouwen over officiële informatie en soms met complotdenken. Extremisten hebben, sterker dan politiek gematigden, de neiging om de wereld eenvoudig voor te stellen en complexiteit te ontkennen (Prooijen et al. 2015; Zwicker et al 2020). Dit kan desastreuus zijn tijdens een pandemie, wanneer vertrouwen op overheidscommunicatie en -advies cruciaal is voor het beheersen van de gevolgen van de pandemie (Calvillo et al, 2020).

Als mensen op partijen hebben gestemd die vervolgens aan de macht komen zien we vaak een hoger niveau van politiek vertrouwen dan bij degenen die op

oppositiepartijen hebben gestemd. Terwijl personen met een rechtse oriëntatie dus meer geneigd zijn tot politiek wantrouwen wanneer links aan de macht is, zijn linkse personen geneigd minder vertrouwen te hebben wanneer rechts regeert. Als de regering relatief in het politieke centrum staat, zullen zowel de radicaal-linkse als de radicaal-rechtse individuen waarschijnlijk minder vertrouwen krijgen (Miller, 1974).

PARTIJVOORKEUR EN INSTITUTIONEEL VERTROUWEN TIJDENS DE COVID-19 PANDEMIE

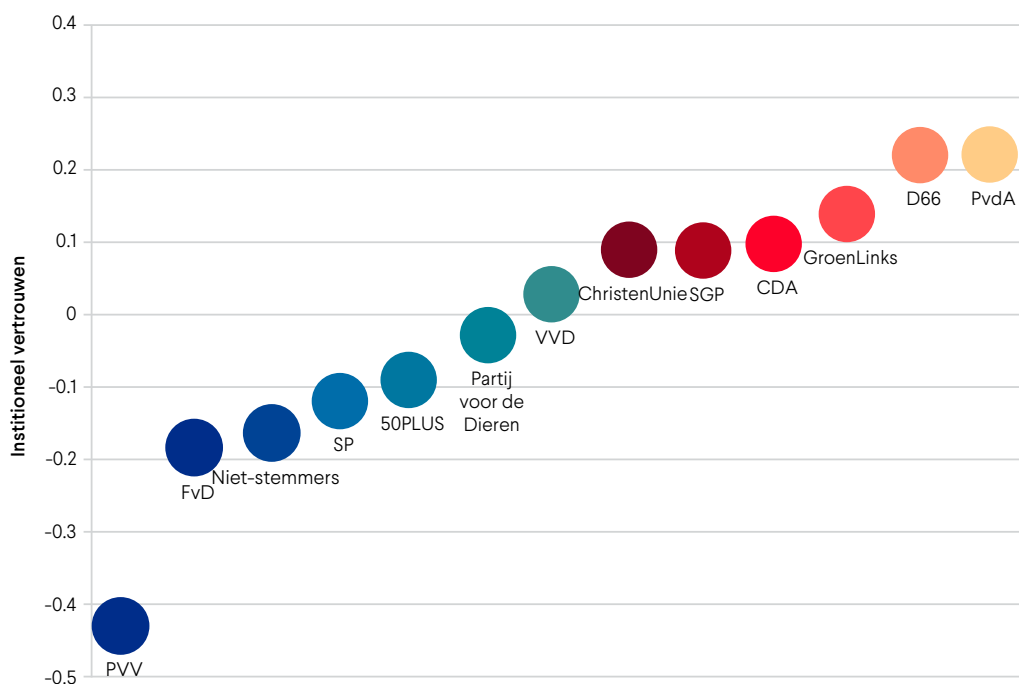
Uit de drie psychologie-metingen tijdens de pandemie blijkt dat partijvoorkeur belangrijk is voor de mate waarin men institutioneel vertrouwen heeft. Het is zelfs een sterkere voorspeller van institutioneel vertrouwen dan leeftijd en opleiding, al blijven beiden significant in een model dat ook partijvoorkeur bevat. In figuur 7 tot en met 9 is te zien dat met name de achterban van de populistische partijen FvD en PVV het laagste niveau van institutioneel vertrouwen hebben. Ook niet-stemmers hebben een exceptioneel laag institutioneel vertrouwen. Dat tussen politieke deelname en politiek vertrouwen een sterk verband bestaat blijkt ook uit eerder onderzoek (Krouwel et al. 2018). Mensen die aangeven dat zij vinden dat de

democratie niet goed functioneert, of het gevoel hebben dat stemmen niks oplevert, zijn veel minder geneigd om deel te nemen aan verkiezingen. Het lijkt erop dat bij mensen met een politieke voorkeur voor een populistische partij, vooral voor de PVV, dat vertrouwen verder is geërodeerd.

Aan de andere kant van het politieke spectrum zien we het hoogste niveau van institutioneel vertrouwen onder de achterban van de PvdA, D66 en GroenLinks. Dit links-progressieve kiezers-blok stak ook in eerder onderzoek boven andere groepen uit met een hoog vertrouwen in politieke instituties, in de politiek en hun medemens (COB 2017/2, 33). Deze links-progressieve kiezersgroepen met hoog vertrouwen worden op de voet gevolgd door de achterban van de christelijke partijen: CDA, ChristenUnie en SGP. Echter, in december was het vertrouwen onder SGP-kiezers drastisch verminderd en ook het vertrouwen van ChristenUnie stemmers ietwat gedaald. Opvallend is dat de aanhang van rechtse-liberale VVD in april nog lager scoort dan de christelijke kiezersgroepen, maar in december is het liberale volksdeel over de confessionele partijen heen gesprongen. Een andere opvallende trend is dat er onder de aanhang van de populistische partijen een convergentie te zien is met niet-stemmers naar een steeds verder

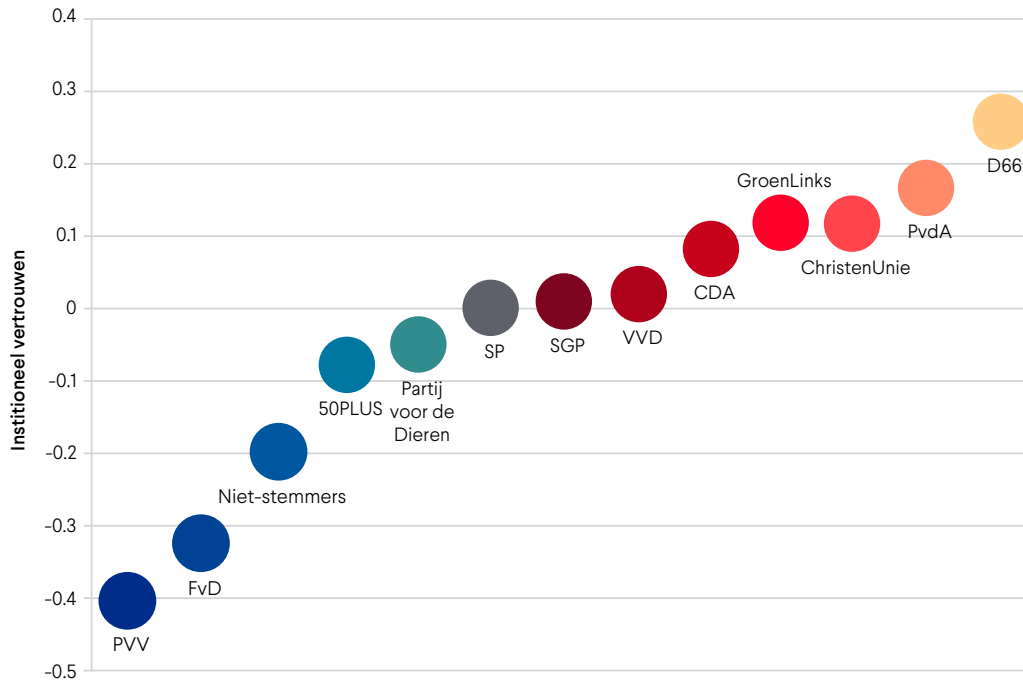
April 2020

-0.43 0.22

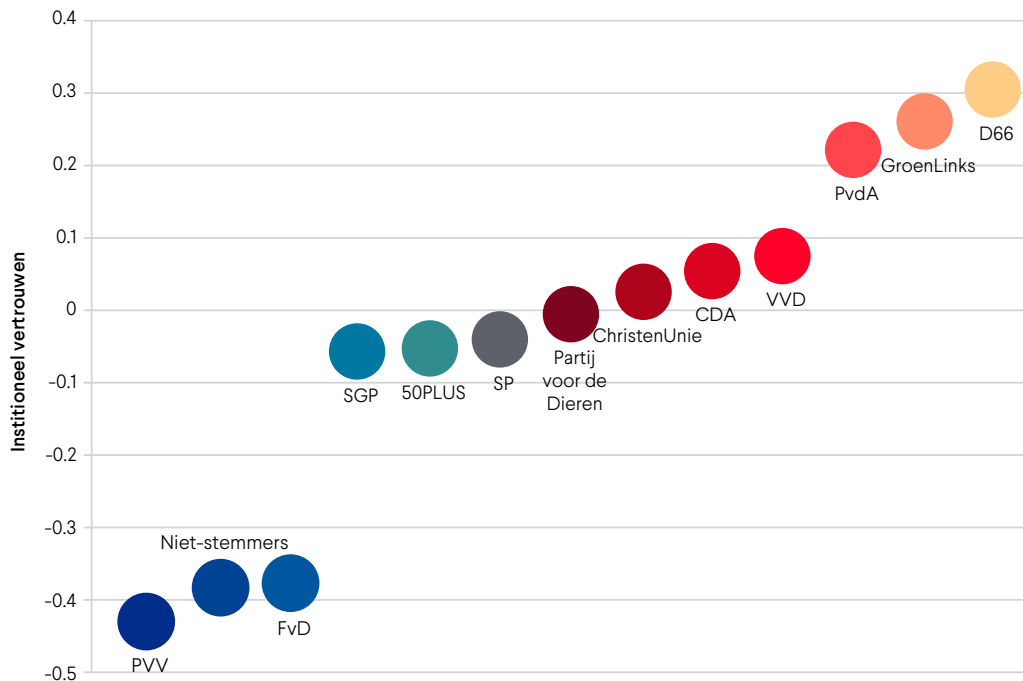
Figuur 7 Institutioneel vertrouwen naar partijvoorkeur in april 2020

Juni 2020

Figuur 8 Institutioneel vertrouwen naar partijvoorkeur in juni 2020

December 2020

Figuur 9 Institutioneel vertrouwen naar partijvoorkeur in december 2020

afnemend institutioneel vertrouwen, waarbij FvD-kiezers en niet-stemmers de lage score van PVV-stemmers dicht benaderen.

Het feit dat het institutioneel vertrouwen juist onder aanhangers van Forum voor Democratie en de PVV zo laag is en verder daalt is niet verwonderlijk. Deze partijen bevinden zich aan de extremen van het politiek spectrum en politiek-extremisme hangt vaak samen met een laag institutioneel vertrouwen (Prooijen et al 2019). De populistische partijen mobiliseerden de onvrede met overheidsbeleid omtrent COVID-19 gedurende de pandemie. PVV-leider Wilders noemde het parlement een 'nep-parlement' en Forum-leider Baudet fulmineert regelmatig tegen het vermeende 'politieke kartel' en pleitte meermaals voor het afschaffen van alle vrijheidsbeperkende maatregelen (FvD, 2021).

Wat betreft de verwachting dat de achterbannen van regeringspartijen een hoger en aanhangers van oppositiepartijen een lagere mate van institutioneel vertrouwen zouden vertonen blijkt niet uit te komen. Ten tijde van de pandemie zien we dat van de regeringspartijen alleen D66-aanhangers hoog blijven scoren in vertrouwen, terwijl het vertrouwen onder VVD'ers fluctueert, het vertrouwen van CDA'ers stabiel blijft en ChristenUnie-kiezers juist vertrouwen lijken te verliezen. De achterban van oppositiepartijen zoals Groenlinks en PvdA blijven structureel hoog scoren op institutioneel vertrouwen. Er is dus geen 'incumbent-effect' voor het links-progressieve kiezersblok, maar eerder sprake van een structureel patroon ondanks de ingrijpende maatregelen gedurende de pandemie.

LINKS-RECHTS ORIËNTATIE EN INSTITUTIONEEL VERTROUWEN

Naast de specifieke partijvoorkeur is respondenten ook gevraagd zichzelf te plaatsen op een links-rechts spectrum met een schaal van 0 (links) tot 10 (rechts). Vervolgens is, zowel voor de meting van voor COVID-19 in 2018 als voor de metingen tussen april en december 2020, gemeten hoe deze links-rechts zelf-plaatsingen zich verhouden tot de mate van institutioneel vertrouwen. Door deze ideologische zelfplaatsing af te zetten tegen de mate van institutioneel vertrouwen voor en tijdens de pandemie, maar ook apart voor iedere specifieke institutie, kunnen we het verband tussen de richting en sterkte van politieke oriëntatie en institutioneel vertrouwen nauwkeurig onderzoeken (zie de scatterplots in online methodologisch supplement).

In de zogenaamde scatterplots zien we duidelijk een structureel patroon terug. Dit patroon is het gegeven dat

vertrouwen in de instituties van de Nederlandse samenleving aanzienlijk lager is aan de rechterkant van het politieke spectrum dan aan de linkerkant. Zowel voor de pandemie als gedurende de pandemie scoorden mensen die zichzelf op de rechterflank van het politieke spectrum plaatsen lager op institutioneel vertrouwen en mensen die zichzelf aan de linkerkant van het politieke landschap positioneren hebben gemiddeld meer institutioneel vertrouwen. Er zijn echter uitzonderingen op dit patroon: op rechts is er bijvoorbeeld meer vertrouwen in het leger dan op links.

Een andere uitzondering op het patroon dat links meer vertrouwen vertoont dan rechts is het volgende: Voor sommige instituties buigt het vertrouwen aan beide extremen van het politiek spectrum af. Dit betekent dat mensen die zichzelf op de meer extreme posities aan de linker- en rechterkant van het politiek spectrum plaatsen minder institutioneel vertrouwen hebben dan politiek gematigden. Hiertegenover staat dat het politiek midden hierdoor juist meer institutioneel vertrouwen heeft ten opzichte van de politiek-extremisten. In april 2020, wanneer de pandemie voor iedereen een harde werkelijkheid is, zien we een versterking van dit patroon. Politieke extremisten aan beide flanken hebben duidelijk minder vertrouwen dan politiek gematigden. Het institutioneel vertrouwen aan de flanken daalt verder, waardoor een zekere polarisatie zichtbaar wordt tussen politiek gematigden en de meer extreme rechtse en linkse kiezersgroepen. Vooral op extreemrechts is het politiek vertrouwen laag. In juni en december 2020 zwakt dit effect van laag vertrouwen aan de extremen wat af voor de meeste, maar niet alle, instituties.

Deze bevindingen sluiten nauw aan bij de andere bevindingen uit dit onderzoek. Uit de analyse naar politieke oriëntatie en institutioneel vertrouwen kwam ook al naar voren dat de achterbannen van rechtse, en met name de uiterst rechtse, politieke partijen grossierden in een laag institutioneel vertrouwen. De achterbannen van linkse- en middenpartijen vertoonden daarentegen juist een hoger institutioneel vertrouwen. Opvallend is het verder dat het vertrouwen in de meeste instituties op beide extreme flanken daalt, terwijl het in het politiek midden juist toeneemt tijdens de pandemie ten opzichte van voor de pandemie. Deze ontwikkeling kan op een zekere polarisatie duiden die tijdens de pandemie plaatsvond. Het lijkt er sterk op dat er zowel een 'rally-around-the-flag'-effect is, maar ook dat het verschil in vertrouwen tussen de politieke flanken en politiek gematigden is verscherpt. Dit is te herleiden aan de observatie dat vooral mensen in het politieke midden een stijging in vertrouwen laten zien, maar burgers die zich meer extreem positioneren niet meegaan in die beweging naar meer vertrouwen tijdens de pandemie en zelfs afnames van vertrouwen vertonen.

INSTITUTIONEEL VERTROUWEN EN HET NALEVEN VAN DE MAATREGELLEN

In de vorige paragrafen is de gemiddelde trend van het institutioneel vertrouwen in Nederland voor én tijdens de COVID-19 pandemie beschreven. Ook is het institutioneel vertrouwen uitgediept en is er geanalyseerd welke groepen in Nederland meer of minder institutioneel vertrouwen hebben aan de hand van geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en politieke voorkeur. De tweede centrale vraag van dit onderzoek is echter of er een verband is tussen de mate van institutioneel vertrouwen en het naleven van de preventieve maatregelen tegen COVID-19.

De naleving van maatregelen ter bestrijding van een pandemie, waaronder de hygiëne-voorschriften en het zich houden aan sociale afstand maatregelen, hangt sterk af van de bereidwilligheid van burgers om hun bewegingsvrijheid en sociale activiteiten op te geven (Van Bavel et al., 2020). In een democratie is het problematisch om de bewegingsvrijheid van burgers en andere fundamentele rechten als 'vrijheid van vergadering' in te perken, waardoor de naleving van de maatregelen afhankelijk wordt van de mate waarin autoriteiten burgers kunnen overtuigen van de noodzaak van deze beperkingen om de verspreiding van het virus tegen te gaan (Briscese et al., 2020; Painter & Qui, 2020). Het spreekt voor zich dat sommige bevolkingsgroepen de overheidsmaatregelen minder strikt zullen opvolgen, wat een risico inhoudt voor de volksgezondheid en een overbelasting kan betekenen voor de gezondheidszorg. Dergelijke verschillen in naleving tussen bevolkingsgroepen zijn een bekend fenomeen in de geneeskunde (Mansdorf, 2020).

Sommige religieuze overtuigingen wijzen medisch ingrijpen zoals vaccinatie af, terwijl anderen de wetenschap, farmaceutische bedrijven, overheden of de traditionele medische zorg wantrouwen. Dergelijke religieuze en politieke overtuigingen kunnen ook leiden tot het niet houden aan de voorschriften tijdens een pandemie. Ontkenning van de wetenschap of twijfel aan de motieven achter beperkingen om de verspreiding van COVID-19 tegen te gaan (zoals allerlei samenzweringstheorieën), kunnen er eveneens toe leiden dat mensen de richtlijnen voor sociale afstand en het dragen van mondkapjes negeren.

De mate waarin mensen de preventie maatregelen steunen en deze naleven hangt daarnaast sterk af van hun persoonlijke economische situatie. Mensen met een laag inkomen kunnen om verschillende redenen worden beperkt in hun vermogen om te reageren op de nieuwe maatregelen voor sociale afstand en hygiëne. Voorbeelden hiervan zijn minder mogelijkheden om thuis te

werken en krappe woonsituaties in buurten waar mensen wonen met een laag inkomen. Hierboven wezen we al op de toegang tot (digitale) informatie, leefstijl, woonomgeving en inkomen. De sociale en economische gevolgen van de pandemie zijn niet gelijk voor alle individuen in de samenleving, maar treffen onevenredig diegenen in de meest precaire economische situaties (Engbersen et al. 2020; Kartseva & Kuznetsova, 2020; Kiersz, 2020). De kans dat mensen met een laag inkomen hun baan of een deel van hun inkomen verliezen in tijden van economische crisis is groter, waardoor onzekerheid en stress kunnen toenemen en het vertrouwen in instituties erodeert. Dit zou het gevolg kunnen hebben dat ook het draagvlak voor preventie maatregelen tegen COVID-19 kan afnemen. Om deze redenen kijken we hier ook naar verschillende reacties op gezondheidsmaatregelen die door de autoriteiten worden genomen van mensen met uiteenlopende politieke oriëntaties en de mate waarin zij deze maatregelen naleven die pogen de verspreiding van het virus tegen te gaan (Mansdorf, 2020; Van Bavel et al., 2020; Martinez-Brawley & Gualda, 2020).

In ander onderzoek is uitgebreid beschreven hoe jongeren zich minder streng houden aan normen en richtlijnen om infectie tegen te gaan en daardoor het aantal infecties met het coronavirus verhogen (Goldstein & Lipsitch, 2020; RIVM, 2020). Sommige studies vinden geen consistente leeftijdseffecten (Dryhurst et al. 2020; Pedersen & Favero, 2020), terwijl andere onderzoeken aantonen dat jonge volwassenen zich minder aan richtlijnen houden en ook minder gezondheidsgerelateerde voorzorgsmaatregelen nemen (Clark et al., 2020; Masters et al., 2020). Die lagere discipline kan worden verklaard door het feit dat jongere mensen sociale contacten meer missen dan ouderen, waardoor het voor hen moeilijker is sociale afstand te houden (Andrews et al., 2020; Engbersen et al., 2020).

Verschillen in naleving van de voorschriften door vrouwen en mannen vereist een analyse van de arbeidsmarktpositie (vrouwen zijn oververtegenwoordigd in sectoren als zorg, onderwijs, kinderopvang) en verschillen in zorgtaken van kinderen en oudere gezinsleden. Uit enkele studies blijkt dat vrouwen meer bereid zijn tot naleving en zich ook meer houden aan voorschriften (zoals sociale afstand houden, gezichtsmaskers dragen en handen wassen) en eveneens het risico van besmetting met het coronavirus hoger inschatten (eg. ; Clark et al., 2020; Dryhurst et al., 2020; Galasso et al., 2020; Nivette et al., 2020; Pedersen & Favero, 2020; maar zie ook Masters et al., 2020).

Hieronder brengen we deze verschillen in naleving van de voorschriften in kaart, uitgesplitst naar geslacht, leeftijd,

opleiding en stemgedrag. Zowel in april als in juni 2020 is, in de psychologie meting, aan mensen gevraagd naar de mate waarin zij zich houden aan COVID-19 maatregelen omtrent fysiek contact met anderen (sociale afstand) en aan maatregelen omtrent hygiëne (zoals handen wassen). In december 2020 zijn alleen de sociale afstand maatregelen bevraagd. We zetten de neiging van de verschillende groepen om zich te houden aan de voorschriften van sociale afstand en hygiëne af tegen de mate van institutioneel vertrouwen. Dat doen we met zogenaamde groepen-diagrammen, waarin de gemiddelde scores van verschillende groepen Nederlanders (segmentaties van de bevolking naar leeftijd/levensfase, opleiding, geslacht, partijkeuze) in een tweedimensionaal landschap worden weergegeven. Zo wordt duidelijk op welke manier groepen Nederlanders zich tot elkaar verhouden en welke verschillen er bestaan tussen groepen. In de groepen-diagrammen zijn de volgende groepen geplaatst:

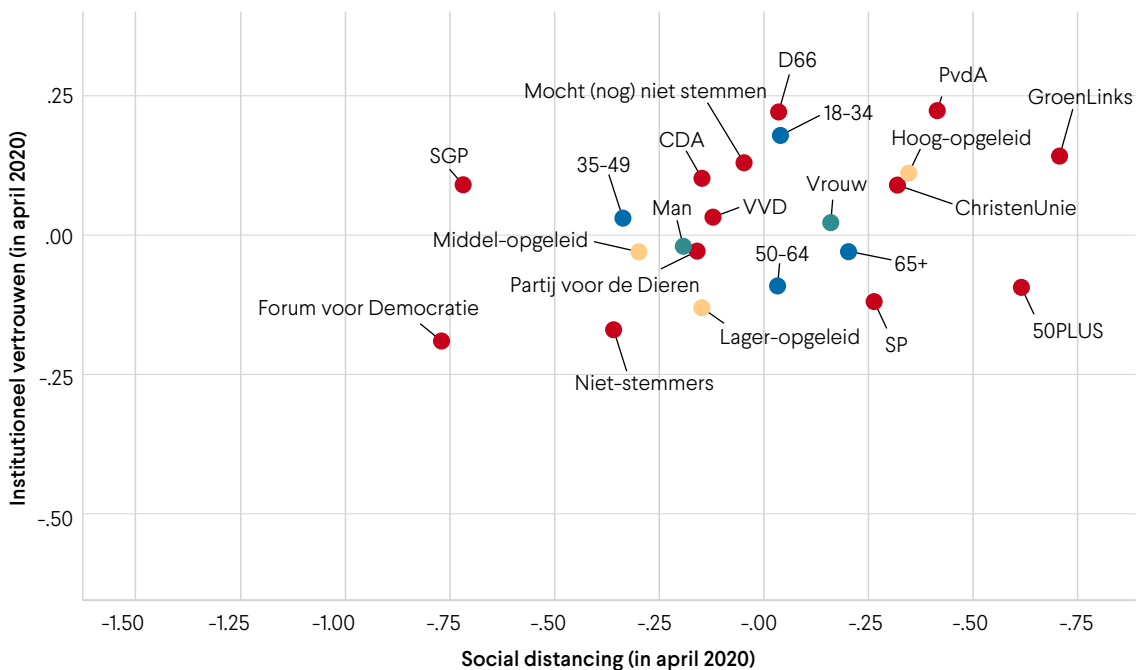
- Geslacht: man en vrouw
- Levensfasen: opbouwfase - 18 tot 34 jaar, carrière-fase - 35 tot 49 jaar, consolidatiefase - 50 tot 64 jaar en pensioen-fase - 65+
- Hoogst afgeronde opleiding:
 - Praktisch-opgeleid: Eerste drie jaar HAVO/VWO, MAVO, VMBO (theoretisch en gemengde leerweg)/ MBO 1, LBO, VBO, VMBO (kader- en beroepsgerichte leerweg) / Geen onderwijs/basisonderwijs
 - Middelbaar-opgeleid: HAVO/VWO bovenbouw, WO/HBO propedeuse, MBO 2-3-4, of MBO voor 1998
 - Hoger-opgeleid: WO doctoraal of master & HBO/ WO bachelor of kandidaats
- Stemgedrag: partijkeuze (inclusief niet-stemmers en jongeren die nog niet mochten stemmen)

In de onderstaande figuren 10 tot en met 14 zijn de mate van het institutionele vertrouwen en de mate waarin men zich houdt aan de COVID-19 maatregelen in april, juni en december 2020 weergegeven. Op basis van een dimensionale analyse maken we ten aanzien van de COVID-19 maatregelen onderscheid tussen het houden aan maatregelen omtrent hygiëne en maatregelen omtrent fysiek contact met anderen, beter bekend als 'social distancing' (voor de factor-ladingen zie het online methodologisch supplement). De figuren maken inzichtelijk welke groepen zich in welke mate houden aan beide soorten maatregelen en welke relatie er bestaat tussen institutioneel vertrouwen en naleving van COVID-maatregelen en voorschriften.

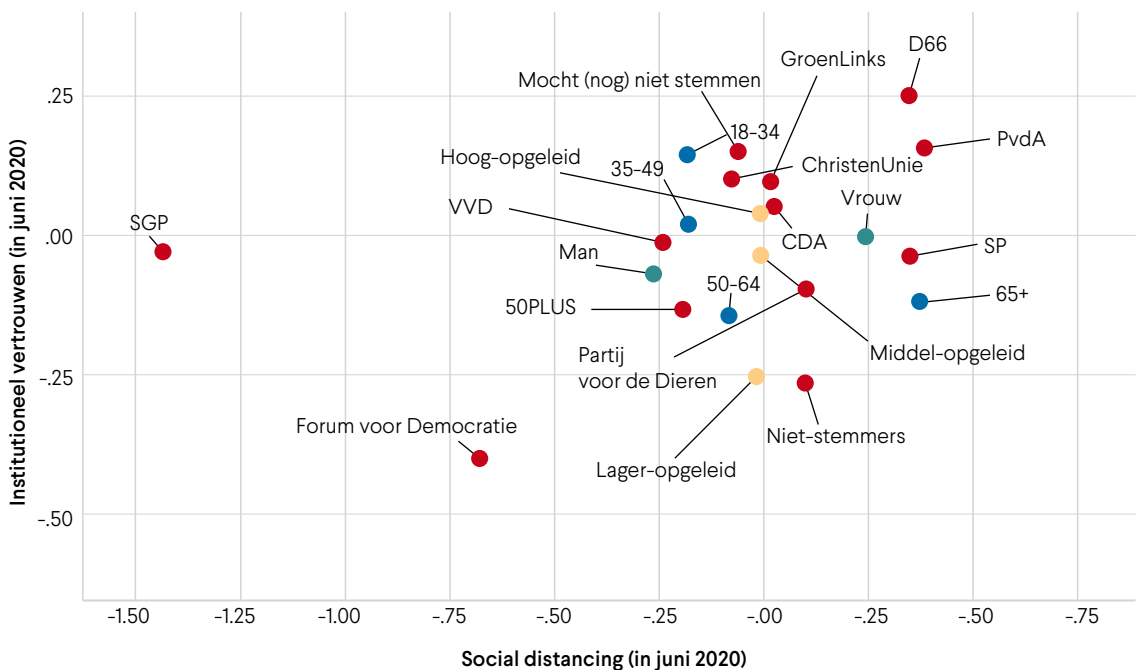
INSTITUTIONEEL VERTROUWEN EN NALEVEN VAN SOCIALE AFSTAND MAATREGELLEN PER GROEP

Als gekeken wordt naar de naleving van de sociale afstand maatregelen per achtergrondkenmerk en politieke voorkeur dan wordt het volgende duidelijk: er is, afhankelijk van de meting, een significant verband tussen het naleven van sociale afstand maatregelen en de mate van institutioneel vertrouwen. Verder is in figuur 10 tot 12 te observeren dat mannen zich tijdens de COVID-19 pandemie minder aan de sociale afstand maatregelen houden dan vrouwen. Eveneens zien we dat de twee jongste leeftijdsgroepen (mensen in de opbouwfase en carrière-fase van het leven), dus tot 50 jaar, zich minder aan de sociale afstand maatregelen houden dan de oudere generaties. In juni zien we dat ook de groep 50 tot 64 jaar minder dan gemiddelde naleving rapporteert, zodat alleen 65-plussers zich nog bovengemiddeld aan deze sociale beperkingen houden. Deze verschillen per leeftijdsgroep konden initieel wellicht verband houden met de hoeveelheid sociale contacten in het netwerk van jongeren ten opzichte van ouderen. Echter zien we dat in december 2020 65-plussers de sociale afstand maatregelen ook beginnen los te laten. Als we kijken naar opleidingsniveau, dan zien we dat in april en juni zowel lager-opgeleiden, maar vooral mensen in het midden van het opleidings-spectrum zich veel minder aan de voorschriften houden dan hoger opgeleiden. Dat is grotendeels conform de verwachtingen, gezien de sectoren waar deze groepen oververtegenwoordigd zijn (o.a. contact-beroepen en in activiteiten die niet zomaar vanuit huis kunnen worden gedaan). Eveneens kan een deel van dit effect worden veroorzaakt door woonomstandigheden. Dit patroon wordt echter gebroken in december waar praktisch opgeleiden aangeven zich meer te houden aan sociale afstand maatregelen dan middel- en hoogopgeleiden.

De verschillen in het naleven van de maatregelen tussen achterbannen van politieke partijen zijn veel groter dan de verschillen op basis van de verschillende achtergrondkenmerken. Vooral kiezers die in 2017 op de SGP en Forum voor Democratie hebben gestemd houden zich aanzienlijk minder aan de sociale afstand voorschriften. In een ander onderzoek net voor de zomer van 2020 vinden we een gelijksoortige bevinding: kiezers op de rechterflank van het politieke spectrum houden zich het minst aan de sociale afstand voorschriften (Martinescu et al., 2021). We zien in juni een vergelijkbaar patroon: vooral SGP-kiezers en de achterban van de populistische partijen FvD en nu ook PVV en niet-stemmers houden zich het minst aan de maatregelen. Die lage mate van naleving onder de Forum-achterban kan deels worden verklaard uit het hoge niveau van samenzweringsgeloof.

Figuur 10 Institutioneel vertrouwen en sociale afstand maatregelen in april 2020

Figuur 11 Institutioneel vertrouwen en sociale afstand maatregelen in juni 2020

Uit een onderzoek van Ipsos kwam naar voren dan maar liefst de helft van FvD-kiezers denkt dat het COVID-virus is ontwikkeld om 'burgers te onderdrukken' (Ipsos, 2021).

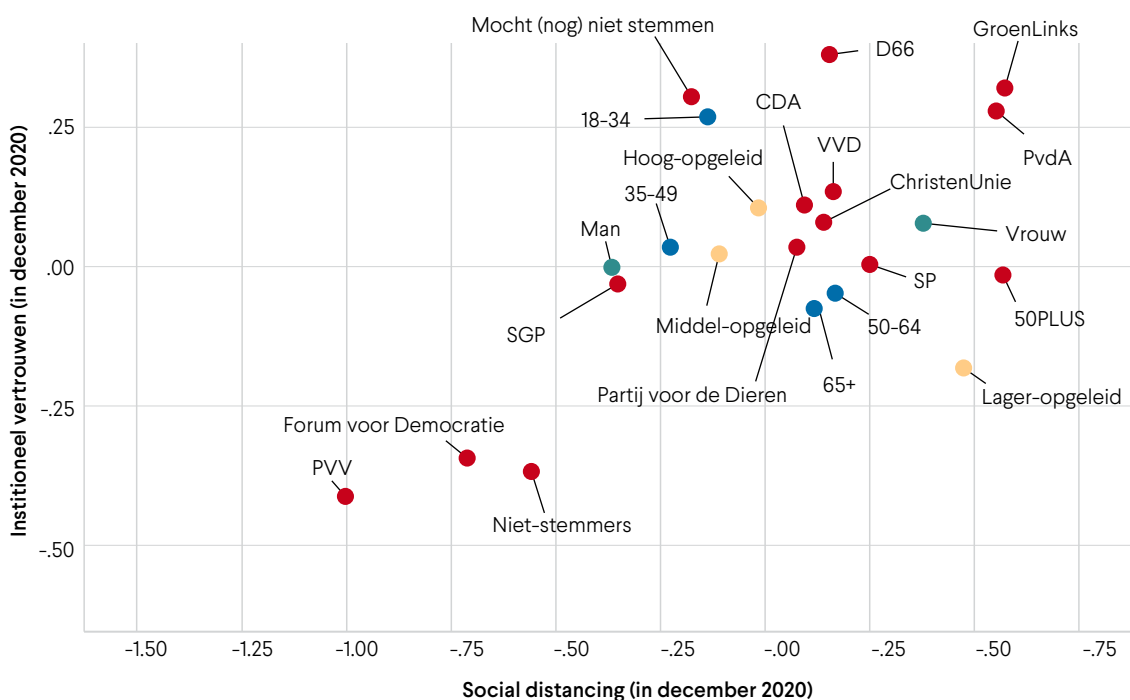
Gedurende de pandemie werd de 'biblebelt' - de strook door Nederland waar veel orthodox-christelijke kiezers wonen - een brandhaard voor besmettingen, wat leidde tot verhitte debatten om de uitzondering die werd gemaakt voor bijeenkomsten op basis van levensovertuiging te beëindigen. Vooral via kerkdiensten zou het virus zich verspreiden, waardoor orthodoxe bolwerken als Urk, Barneveld en Bunschoten in de top 10 van gemeenten met het hoogste aantal besmettingen figureerden in de tweede helft van 2020 (zie Hoekman et al., 2020 voor de geringe verschillen in de eerste golf op de biblebelt). Dit gegeven verklaart mogelijks de lage naleving van de maatregelen onder SGP-kiezers, die veelal in de biblebelt wonen (De Voogd, 2019).

Tegenover de lage nalevingsbereidheid op de politiek-rechtse flank, zien we dat de eerder beschreven hoge mate van institutioneel vertrouwen van de achterbannen van de PvdA, GroenLinks en D66 ook leidt tot een hoge mate van navolging van sociale afstand voorschriften. Ook de SP-achterban is zeer meegaand met de maatregelen. Opvallend is het grote verschil tussen de achterbannen van CDA en ChristenUnie in

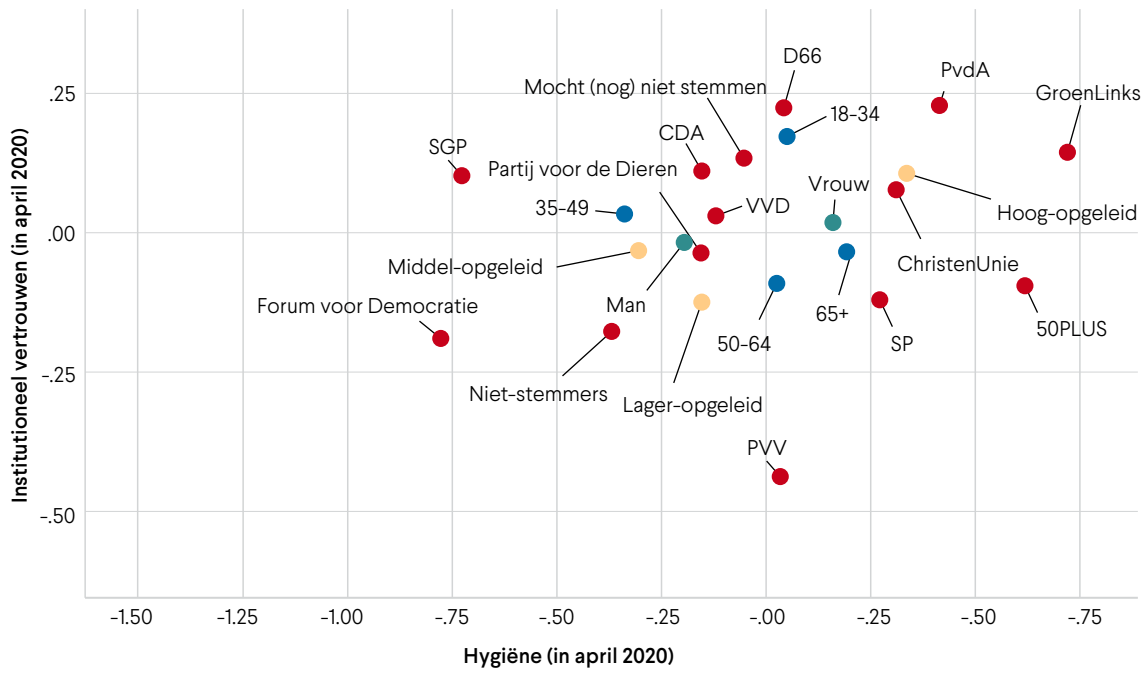
vergelijking met SGP-kiezers. Het lijkt er vooral op dat de verschillen in institutioneel vertrouwen op basis van politieke voorkeur zich ook vertalen in de naleving van de sociale afstand maatregelen. Waar aanhangers van partijen die doorgaans samenhangen met een lager institutioneel vertrouwen een lage nalevingsbereidheid tonen, laten aanhangers van partijen waar hoger institutioneel vertrouwen vaker wordt geobserveerd juist een hoge nalevingsbereidheid zien. Opleidingsniveau blijkt een minder sterke voorspeller van nalevingsbereidheid van sociale afstand dan dat het was voor de mate van institutioneel vertrouwen. Hiernaast breken ook verschillende leeftijdsgroepen met het eerder geobserveerde patroon bij institutioneel vertrouwen. Jongeren hebben een significant hoger institutioneel vertrouwen, maar zijn ook aantoonbaar minder bereid tot het naleven van sociale afstand maatregelen.

INSTITUTIONEEL VERTROUWEN EN NALEVEN VAN HYGIËNE MAATREGELEN PER GROEP

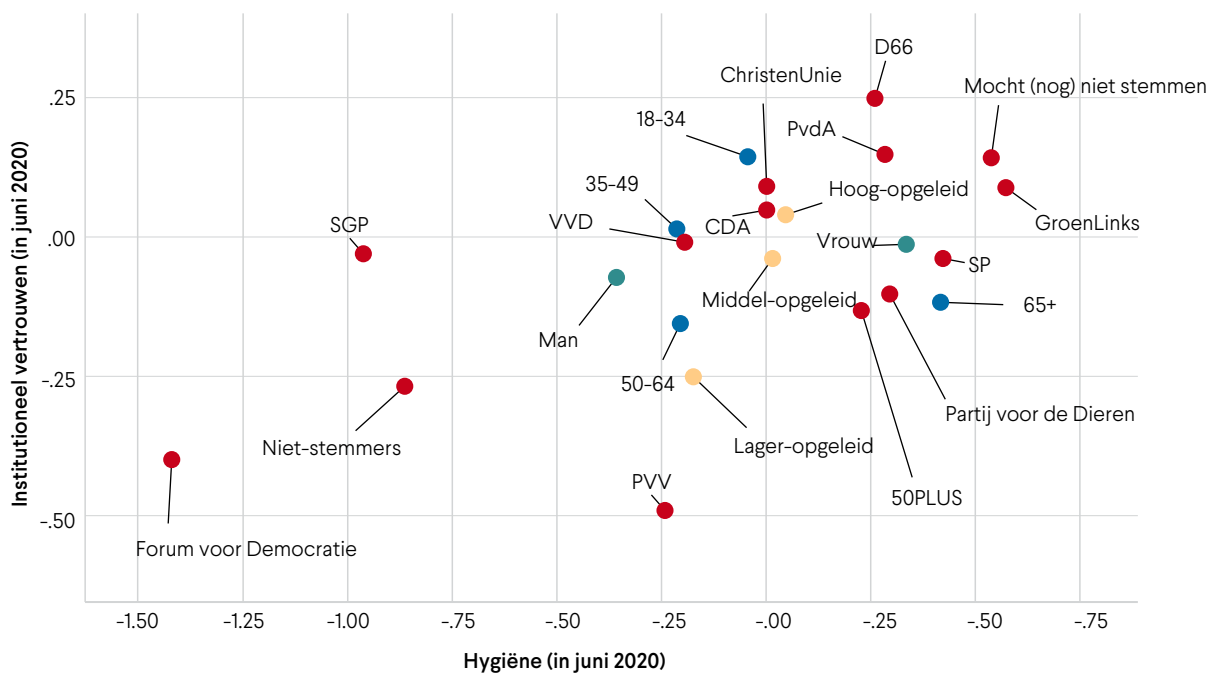
Wanneer we onze blik richten op de andere maatregelen - namelijk de hygiëne-voorschriften zoals handen wassen - dan zien we een vergelijkbaar patroon met de sociale afstand maatregelen. Ook hier houden mannen zich aanzienlijk minder aan de maatregelen in beide metingen dan vrouwen. Wat betreft de levensfase van mensen

Figuur 12 Institutioneel vertrouwen en sociale afstand maatregelen in december 2020

Figuur 13 Institutioneel vertrouwen en naleving van hygiënische voorschriften in april 2020

Figuur 14 Institutioneel vertrouwen en naleving van hygiënische voorschriften in juni 2020

- uitgewerkt als leeftijdsgroepen - zien we dat vooral de groep 35 tot 49 jaar zich beduidend minder aan maatregelen voor hygiëne houdt. In juni zien we ook bij de jongste generaties en mensen in de consolidatie-fase van hun leven (50 tot 64 jaar) een verslapping wanneer zij zich minder aan de maatregelen gaan houden dan in april. Alleen 65-plussers houden zich nog bovengemiddeld aan de maatregelen.

Als we kijken naar opleidingsniveau dan zien we het patroon dat lager opgeleiden zich structureel minder aan de hygiënevoorschriften houden dan gemiddeld, maar dat vooral de groep met een hoge opleiding rapporteert dat zij zich juist meer aan de voorschriften houden. Uiteindelijk ontlopen de verschillende opleidingsniveaus elkaar niet veel wat betreft hygiëne. Dat we redelijk kleine opleidingsverschillen terugvinden bij zowel naleving van sociale afstand maatregelen als bij hygiëne is opvallend, omdat vaak wordt aangenomen dat risico's op infectie hoger zijn in gemeenschappen die worden gekenmerkt door een laag opleidingsniveau (Gray et al., 2020).

Veel grotere verschillen treffen we aan als we kijken naar de partijvoorkeur. Terwijl linkse en progressieve kiezersgroepen een hoge mate van naleving rapporteren, zien we dat vooral de achterban van SGP, Forum voor Democratie en niet-stemmers zich in april het minst aan de hygiënemaatregelen houden, terwijl in juni 2020 de achterban van de PVV zich ook minder aan deze voorschriften gaat houden. Over de loop van de tijd wordt het verschil tussen de kiezersgroepen met een laag institutioneel vertrouwen (de achterban van de populistische partijen FvD en PVV, de SGP-achterban en niet-stemmers) groter in vergelijking met de andere kiezersgroepen. Deze polarisatie over het COVID-beleid zien we ook in alle scherpte terug in het politieke en publieke discours.

CONCLUSIES

Aan het begin van de COVID-pandemie - onze eerste meting is in april 2020 - vinden we een gemiddeld toegenomen mate van vertrouwen in de verschillende instituties in Nederland ten opzichte van het vertrouwen in 2018. Er was tussen het begin van de pandemie en de zomer van 2020 sprake van een zeker 'rally around the flag'-effect in Nederland met een toename van vertrouwen in vrijwel alle instituties. Dit vertrouwen verminderde al in de zomermaanden en nam nog sterker af in de laatste maanden van 2020 (zie Engbersen et al., 2020). Eveneens zien we dat lang niet alle burgers altijd een scherp onderscheid maken tussen de verschillende instituties, zoals bijna 15 jaar geleden ook al werd geconstateerd (Rechtstreeks 2004/1,

24). Het lijkt erop dat een stijging of daling in vertrouwen in een specifieke institutie invloed heeft op de evaluatie van andere instituties. Kortom, vertrouwen of wantrouwen kan 'doorsijpelen' van de ene op de andere institutie. Bij de meest recente metingen van rondom de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2021 en na de verkiezingen in september zien we dat het vertrouwen in de landelijke overheid drastisch is gekelder. Dit houdt mogelijk verband met de vele schandalen en de moeizame formatie waar de landelijke politiek momenteel geplaagd mee is.

Dit onderzoek vindt geen verschil in institutioneel vertrouwen tussen mannen en vrouwen, maar de mate van vertrouwen in instituties hangt wel sterk samen met opleidingsniveau. Mensen met een hoger opleidingsniveau hebben significant meer institutioneel vertrouwen dan mensen met een lager opleidingsniveau. Deze wetmatigheid doemt heel duidelijk op in zowel de periode voor de pandemie in 2018 en tijdens de pandemie. Een pandemie wijzigt dit structurele patroon van vertrouwensverschillen tussen opleidingsniveaus niet. Tevens is er een opvallend significante relatie tussen leeftijd en institutioneel vertrouwen. Naarmate een persoon ouder wordt neemt het institutioneel vertrouwen gemiddeld af waardoor de jongste generatie structureel het hoogste institutionele vertrouwen laat zien en oudere generaties lager institutioneel vertrouwen rapporteren.

Ook politieke oriëntatie en voorkeur blijkt een accurate voorspeller van institutioneel vertrouwen. Zo laten aanhangers van populistische partijen en niet-stemmers structureel een lager institutioneel vertrouwen zien dan politiek gematigden en de aanhang van de linkse en progressieve politieke partijen. Deze bevinding volgt ook uit de verwachting dat mensen aan de extremen van het politiek spectrum een lager institutioneel vertrouwen zouden rapporteren. Het harde wantrouwen concentreert zich namelijk bij de aanhang van de meer extreme en populistische politieke partijen, met name op rechts. Ook lijkt deze politieke vertrouwenskloof zich te verdiepen en is een zekere polarisatie zichtbaar. Die polarisatie werd eind januari 2021 zichtbaar toen bleek dat enkelen bereid waren de straat op te gaan in weerwil van een uitgaansverbod in Nederland. Vooral aanhangers van rechts-populistische partijen ervaren de preventieve maatregelen niet alleen als economisch destructief, maar ook als een schending van hun fundamentele vrijheden. Populistische leiders en aanhangers fulmineerden fel tegen het dragen van maskers, sociale afstand-maatregelen en vooral tegen de avondklok, en schilderen dergelijke maatregelen af als ongewenste staatsinterventie. Op de rechterflank zien we ook een wijdverbreid complotdenken. Uit recent onderzoek (van Prooijen et al., 2021) blijkt dat geloof in COVID-19 samenzweringen (bv. de overtuiging dat het

virus een biowapen is) leidt tot een lagere neiging om zich te laten testen op corona, tot een verhoogde kans dat men de voorschriften had overtreden, een grotere kans dat andere mensen contact met hen beëindigden vanwege hun mening over COVID-19 gerelateerde zaken en een verminderd algemeen welzijn. Hierdoor kan samenzwerings-geloof voor sommige groepen langdurige negatieve gevolgen hebben.

Vooraf op rechts lijkt het veel lagere vertrouwen en naleving van en maatregelen om besmetting te verminderen deels ingegeven door een bezorgdheid over de economische gevolgen van de maatregelen. Uit een verdiepend onderzoek (zie Martinescu, 2021) blijkt dat mensen die zichzelf op de rechterkant van het politieke spectrum plaatsen een voorkeur hebben voor maatregelen die de economische impact verzachten boven maatregelen die de infectiegraad verminderen. Net als in eerdere studies vinden we dat politieke extremisten minder geneigd zijn om preventieve maatregelen na te leven en te steunen dan politiek gematigden, waarbij rechts-extremisten nog minder geneigd zijn om dit te doen dan links-extremisten. Op politiek links uiten velen ook economische bezorgdheid, maar een linkse politieke oriëntatie is tegelijkertijd geassocieerd met steun voor maatregelen die tot doel hebben het aantal besmettingen te verminderen.

In dit onderzoek was ook aandacht voor het mogelijke effect van institutioneel vertrouwen op de naleving van de voorschriften. We zagen een interessante discrepantie tussen een relatief hoog institutioneel vertrouwen van jongeren en een relatief lage naleving van de maatregelen. Die geringe naleving komt waarschijnlijk deels voort uit een sterke behoefte aan sociaal contact in de opbouwende levensfase en het feit dat jongeren een lager gezondheidsrisico percipiëren en dus minder geneigd zijn aan normen te houden om zo de door hen begeerde sociale contacten te vergroten. Bij de oudste leeftijdsgroepen - mensen boven de 50 jaar - zien we een tegenovergesteld patroon: ouderen houden zich het meest strikt aan de sociale afstand-normen en hygiënische voorschriften, ook al hebben zij een lager institutioneel vertrouwen. Hier speelt een grote rol dat de gezondheidsrisico's eenvoudigweg te groot zijn voor hen. Ouderen met een hoger gezondheidsrisico hebben direct en persoonlijk baat bij het naleven van de maatregelen omdat dit de kans op infectie vermindert, ongeacht hun politieke oriëntatie of partijvoorkeur. We zagen wel dat onder de ouderen een segment zich sterker verzet, zeker onder ouderen die stemmen op populistische partijen of 50Plus. Leeftijd is dus zeer bepalend voor gedrag en gaat voor politieke overtuigingen en de voorkeur voor het terugdringen van infecties of het beschermen van de economie (zie voor vergelijkbare bevindingen Clark et al., 2020; Engbersen et al., 2020).

Een ander dilemma dat de pandemie creëert zien we bij mensen met een praktische opleiding. Zij hebben weliswaar een lager institutioneel vertrouwen, maar slaan niet automatisch de maatregelen in de wind. We zien dat mensen met de laagste opleidingsniveaus zich iets beter aan de voorschriften houden dan mensen met een opleiding in het midden van het opleidings-spectrum. Dat mensen in precare economische situaties een redelijke norm-conformiteit hebben is deels te verklaren door het dilemma voor diegenen die voor hun inkomen of baan moeten vrezzen door de pandemie. Velen schikken zich - soms in weerwil van hun politieke voorkeuren - naar strenge preventie-maatregelen, vooral uit zelfbescherming (velen hebben geen financiële buffer bij inkomens- of baanverlies), maar hebben tegelijkertijd weinig vertrouwen in de effectiviteit van de maatregelen omdat hun werkomstandigheden toch vaak nog risico's opleveren (vooral in laag-betaalde contact-beroepen). Mensen met lagere inkomens geven - in tegenstelling tot de verwachting - toch de voorkeur aan maatregelen die besmettingen kunnen beperken boven maatregelen die de economische schade minimaliseren (Martinescu, 2021). De sleutel om dit te begrijpen ligt bij opleidingsniveau: economische tegenspoed in combinatie met een lager opleidingsniveau zorgde voor een lagere naleving van maatregelen, terwijl voor hoger opgeleide deelnemers die in financiële moeilijkheden waren beland we juist zien dat zij zich beter aan de voorschriften houden.

Tezamen laten deze bevindingen de complexe keuzes zien waarmee mensen in praktische beroepen en precare economische situaties te kampen hebben tijdens een crisis. Zij houden zich boven verwachting aan de normen, vooral gedreven door de noodzaak van behoud van gezondheid en vermindering van het risico op inkomensverlies. Zij hebben immers vaak geen buffer aan spaargeld of andere arbeidskansen om op terug te vallen. De strengere normnaleving is echter ook deels een altruïstische hoop dat hierdoor meer economische activiteiten mogelijk zijn of worden, waardoor hun eigen kansen op economische voorspoed groter wordt. Dit laat zien dat het dilemma van zelfbehoud en gezondheid versus inkomensverlies een duivels moeilijk dilemma is voor mensen met risicovolle contact-beroepen die niet vanuit huis kunnen worden gedaan. Echter, de angst voor economisch verlies - met de daaraan gerelateerde stress - kan op ten duur leiden tot politiek extremisme en de daaraan gerelateerd lagere naleving van de maatregelen. De lange duur van de pandemie en maatregelen kunnen op den duur een eroderend effect tonen op een al wankel vertrouwen in de overheid en gezondheidsinstanties bij deze brede groep economisch kwetsbaren.

Bijlagen

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van drie verschillende datasets. Om de verschillen tussen deze datasets te verduidelijken wordt ieder onderzoek in de bijlage kort beschreven. De gegevensverzameling is voor alle datasets uitgevoerd door Kieskompas, een Nederlandse organisatie voor politiek onderzoek die handelt in overeenstemming met de Nederlandse Autoriteit persoonsgegevens (registratienummer m1457347) en binnen de ethische normen van de Vrije Universiteit Amsterdam. Kieskompas coördineert grote onderzoekspanels in meerdere landen. Deze panelen zijn verkregen via online Voting Advice Applications (VAA's) voorafgaand aan nationale verkiezingen - VAA-gebruikers hebben er vrijwillig mee ingestemd om lid te worden van het panel en om benaderd te worden met onderzoekenquêtes.

EUROPEAN VOTER ELECTION STUDY (EVES, 2018)

De EVES-studie was een grootschalig online panel-onderzoek dat in twee metingen werd uitgevoerd in 13 EU-lidstaten. EVES respondenten ontvingen een e-mailuitnodiging met een online link om deel te nemen. Voor het onderzoek 'COVID-19 en Institutioneel vertrouwen' wordt alleen gebruikt gemaakt van de data verzameld in Nederland. De volledige dataset wordt aangeduid als de EVES-data, wat een afkorting is van European Voter Election Study (Krouwel, et al., 2019). De enquête bestaat uit 2 metingen, waarbij de dataverzameling van de eerste meting plaatsvond van februari tot mei 2018, en de dataverzameling van de tweede meting plaatsvond van oktober tot november 2018. Respondenten die meting 1 beantwoordden, werden ook uitgenodigd om deel te nemen aan meting 2.

Steekproeven met werving van vrijwillige deelnemers zijn doorgaans niet representatief voor de algemene populatie van kiezers in een land. Hierdoor werden de gegevens van de EVES-studie gewogen middels post-stratificatie en Iterative Proportional Fitting (ITF; zie Rao et al., 2002; Valliant, 1993). Hierbij wordt rekening gehouden met de leeftijd, opleiding en het geslacht van de respondenten. Om de omvang van de onbalans van de steekproef te bepalen, zijn de waargenomen geografische- en demografische kenmerken vergeleken met de gemeten populatie kiezers uit de Eurostat-census in 2011. Hiernaast worden extra wegingen berekend,

voor de uitkomsten van de stemgedrag bij de laatste parlementsverkiezingen, om vertekeningen in de data door politieke voorkeur te corrigeren. In Nederland waren er aanvankelijk 11337 respondenten, maar na wegings-correcties bleven hier 7731 over om de populatie van de steekproef te vormen. De EVES-studie wordt in dit onderzoek gebruikt als nulmeting voor institutioneel vertrouwen van voor de pandemie om aan de hand hiervan de ontwikkeling van institutioneel vertrouwen ten tijde van de pandemie te beschrijven.

PSYCHOLOGIE-METING (2020)

Deze studie maakte deel uit van een grootschalig meetproject onder een uitgebreid Nederlands panel. De gegevens werden verzameld over drie metingen ten tijde van de COVID-19 pandemie; in april, juni en december 2020. Het geteste panel is aangeworven via VAA's voorafgaand aan verkiezingen, alsmede via gerichte enquêteonderzoeken om het steekproefkader aan te vullen. De deelnemers ontvingen per e-mail een uitnodiging en werden hierna ook uitgenodigd voor deelname aan de volgende meting. Er was sprake van uitval van respondenten; waar in april 2020 in totaal 11303 respondenten hebben geparticipeerd in het onderzoek, was dit in juni 2020 afgenomen naar 7244 respondenten en in december 2020 geslonken tot 6018 respondenten. Ook in deze studie was er sprake van wegingen, bepaald voor iedere meting van dataverzameling, om eventuele onbalans en daardoor veroorzaakte vertekeningen in de data te corrigeren. Deze weging per meting maakte gebruik van ITF aan de hand van twee distributies; één voor demografische gegevens (leeftijd, geslacht, migratieachtergrond, opleiding, en geografische regio) en één voor stemgedrag. Door de correcties omtrent de weging was de steekproefgrootte in april 9033, in juni 6775 en in december 5745 respondenten.

De studie was onderdeel van een groot onderzoeksproject naar de psychologische, morele en politieke dynamiek die relevant zijn om het menselijk gedrag te begrijpen tijdens de COVID-19 pandemie (Krouwel et al., 2020). In dit onderzoek worden de drie psychologie-metingen gebruikt om de ontwikkelingen van institutioneel vertrouwen ten tijde van de pandemie te beschrijven en uit te diepen. Zo kijken wij naar het gemiddelde vertrouwen in specifieke instituties tijdens de drie metingen, vergelijken wij het vertrouwen in de psychologie-metingen

met de EVES-data en benaderen wij het verband tussen institutioneel vertrouwen en geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en politieke voorkeur. Ten slotte gebruiken we de psychologie-meting om het verband tussen institutioneel vertrouwen en het naleven van hygiëne- en sociale afstand maatregelen te analyseren.

G3-METING (2020-2021)

De laatste studie waarvan in dit rapport gebruik werd gemaakt is het Engbersen-onderzoek. Dit is een longitudinaal onderzoek dat werd uitgevoerd in 5 metingen van dataverzameling tussen april 2020 en september 2021. Het is hierbij belangrijk om te noemen dat er in maart 2021 (meting vier van dataverzameling) zowel een meting voor de Tweede Kamerverkiezingen werd uitgevoerd als een meting na deze verkiezingen.

In dit onderzoek werd gebruikt gemaakt van twee soorten panels. Allereerst het zogenaamde landelijke 'VIP-panel' van Kieskompas, dat is samengesteld op basis van een gestratificeerde willekeurige steekproef (*stratified random sampling*) uit het *opt-in non-probability* Kieskompas-panel als steekproefkader. Hiernaast werden panels van respondenten opgesteld voor de steden Rotterdam, Den Haag en Amsterdam. Deze gemeentelijke panels zijn samengesteld op basis van een willekeurige steekproef (*random sampling*) uit het *opt-in non-probability* Grote Burgerpanel van Kieskompas als steekproefkader. Elke gemeente heeft eigen aanvullende acties uitgevoerd om (ondervetegenwoordigde) groepen bij het onderzoek te betrekken.

Om de resultaten generaliseerbaar te maken voor stemgerechtigde inwoners van Nederland, heeft Kieskompas een weging op de resultaten van het onderzoek uitgevoerd. De resultaten zijn gewogen naar enerzijds geslacht, leeftijd, opleiding, Nielsen-regio, migratieachtergrond en anderzijds stemgedrag om de data ten aanzien van deze variabelen (binnen de gebruikte categorieën) representatief te maken. Deze representativiteit trekt zich door naar variabelen en categorieën waarop niet gewogen is, maar zal nooit volledig corrigeren. Om respondenten een gewicht toe te kennen, moeten al deze achtergrondvariabelen gekend zijn. Een perfecte afspiegeling is in de praktijk niet te realiseren, maar de uitkomsten van dit onderzoek geven een goed beeld van de maatschappelijke impact van COVID-19 op de inwoners van Nederland.

In meting 1 van dataverzameling in april 2020 was er sprake van 6942 respondenten (6601 gewogen). In meting 2 in juni 2020 was het totale aantal respondenten 22802 (20457 gewogen) en in meting 3 in november 2020 waren er 25189 respondenten (22696 gewogen). Meting 4 bestond uit twee delen: 16736 respondenten (16043 gewogen) voor de verkiezingen en 24864 (24227 gewogen) na de verkiezingen. In meting 5 in september 2021 hebben 23042 respondenten bijgedragen aan dataverzameling (22288 gewogen). Afgezien van de eerste meting van dataverzameling is het aantal respondenten vrij consistent gebleven. De G3-metingen worden in dit onderzoek gebruikt om verdieping te geven aan de ontwikkeling van institutioneel vertrouwen ten tijde van de pandemie. Belangrijk hierbij is dat de metingen doorlopen tot september 2021 en dat de dataset gegevens bevat van voor- en na de Tweede Kamerverkiezingen.

